

tidsskrift.dk

Kritiske Studier i nyere dansk Historie.

Historisk Tidsskrift, Bind 9. række, 1 (1918)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_9rk_0001-PDF/hto_9rk_0001_100516.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=100516>

pdf genereret den : 28/5-2008

Kritiske Studier i nyere dansk Historie.

AF

ERIK ARUP.

NÆPPE nogen vil modsige, at der er en iøjnefaldende forskel mellem middelalderhistorikerens og nytidshistorikerens kritiske forudbehandling af det materiale, hvorpaa han bygger sin fremstilling op. Ethvert middelalderligt haandskrift, der indeholder en historisk beretning, beskrives med en millimeters nøjagtighed, og beretningen selv trevles op med al kildekritikens skarphed, med den samme pinlige nøjagtighed undersøges ethvert dokument, ethvert brev, inden det trykkes og benyttes. Eller i alt fald — der hersker indenfor middelalderforskningen ingen tvivl om, at dette historiske forarbejde er den nødvendige, pligtmæssige forudsætning for fremstillingen, derfor har det ogsaa i tidens løb afsat en utallig mængde afhandlinger og monografier, og mængden heraf er stadig voksende. Ganske anderledes er forholdet for den nyere tids vedkommende; jo nærmere man kommer nutidshistorien, des mere sparsomt forekommer kritiske undersøgelser af selve materialet, kun sjældent fremtræder de som selvstændige afhandlinger eller monografier, og kun yderst sjældent foretages de med samme nøjagtighed og grundighed som i middelalderhistorien. Dette forhold genfindes i alle landes historieforskning, men jeg tror, at jeg uden at træde forskningen i nyere dansk historie for nær, tør sige, at det er et i særlig grad fremtrædende træk indenfor dansk historieforskning.

Hovedgrunden hertil ligger nu lige for og er i sig selv højst forstaaelig: den overvældende rigdom paa historiske kilder, hvorover nytidshistorikeren raader, synes at fritage ham for i

sammenhæng at redegøre for sin vurdering af hver enkelt af dem. Hvor middelalderhistorikeren ofte kun har een kilde til sin raadighed og derfor ikke tør spare sig nogen anstrengelse for at naa til den rigtige vurdering af denne ene kilde, har nytidshistorikeren som regel saa mange, og disses forskellige værdi er saa umiddelbart indlysende, at han kan nøjes med anmærkningsvis i sin fremstilling at gøre opmærksom paa, hvilke af dem han har fulgt.

Hvor nærliggende og i mangfoldige tilfælde tilstrækkelig denne forklaring end er, vil dog sikkert de fleste være enige om, at den langt fra kan dække alle tilfælde. Meget ofte vil den historiske vurdering af kilderne, som enhver moderne nytidshistoriker naturligvis foretager, selvom han ikke redegør derfor, derved i en betænkelig grad nærme sig til den skønsmæssige anslaaen af de forskellige beretteres vidneværdi efter et almindeligt indtryk af deres formodede større eller mindre sandhedskærlighed, som tidligere ogsaa var det almindelige indenfor middelalderforskningen, men som vi dær med saa stort held har bekæmpet og ogsaa faaet udryddet. Der kan næppe være tvivl om, at ogsaa nytidsforskningen efterhaanden maa forlade dette skøn og naa frem til fastere og gennemførte undersøgelser af kildernes forskellige værdi, og at ogsaa den hurtigt vil mærke de højst velgørende følger heraf for fremstillingen.

Disse almindelige sandheder skulde jeg imidlertid have ladet usagte, hvis ikke tilfældet havde givet mig et par eksempler i hænde, der forekommer mig i høj grad egnede til at belyse dem. Det er disse to eksempler, et fra det 18., et fra det 19. aarh.s historie, jeg i det følgende skal forelægge, vel vidende, at indenfor historieforskningen er det ikke længere de kritiske principer i almindelighed, der vækker tvivl eller strid, men vel den maade, hvorpaa de bringes i anvendelse i de konkrete tilfælde.

I. BERNSTORFF OG HOLSTEIN.

Det første af mine eksempler er forholdet mellem Johan Hartvig Ernst Bernstorff og Ulrik Adolf Holstein indtil denne sidstes udnævnelse til amtmand i Tønder i 1767, og ganske særlig Bernstorffs forhold til Holsteins udnævnelse til gesandt i Berlin 15. decbr. 1766. Det tilfælde, der førte mig ind paa en nøjere undersøgelse heraf, var, at det i embeds medfør blev mig paalagt at optræde som officiel opponenter ved Dr. C. A. Triers forsvar 15. decbr. 1916 for hans disputats om Ulrik Adolf Holstein. Man vil andetsteds i dette hefte af Historisk Tidsskrift finde en anmeldelse af Dr. Triers disputats, og for at forebygge enhver misforstaaelse skal jeg begynde med at bemærke, at til den i denne anmeldelse udtalte anerkendelse af hans arbejde kan jeg ganske slutte mig. Naar jeg i det følgende kommer til at polemisere mod Dr. Triers fremstilling, saavidt som min undersøgelse gaar, er det, fordi jeg mener at maatte betragte en del af det materiale, hvorpaa den er bygget op, paa en ganske anden maade end han; men det er min opfattelse, at det ikke kan eller kunde anføres som en alvorlig indvending mod hans arbejde — bortset fra dets øvrige fortjenester — at han i denne henseende stillede sig paa det standpunkt, der hidtil er anset for det rigtige, og som i alt fald har staaet uimodsagt. Det standpunkt nemlig, der indtoges af Edvard Holm i hans store og i mange henseender fortjenstfulde værk om Danmarks historie i 18. aarh.

Den del af materialet, hvormed jeg her taler, er den omfangsrige, næsten umaadelige mængde af mere eller mindre private breve, der udveksledes mellem det 18. aarh.s ledende eller indflydelsesrige personligheder. Holms utrolige flid gav ham kendskab til en meget stor mængde af disse breve, skønt de, da han begyndte at skrive, næsten alle var utrykte. Medens han skrev, blev mange af dem, han kendte, og mange, som han ikke kunde kende, gjort tilgængelig for alle ved flittige forskeres arbejde; alle ved, hvilke fortjenester den udmærkede historiker, provst L. Koch, indlagde sig ved først at gøre opmærksom paa og benytte de af inkvisitionskommissionen beslaglagte breve, end-

nu mere Dr. Bobé ved udgaven af brevene fra den Reventlowske kreds og professor Aage Friis ved indsamlingen og trykningen af Bernstorffernes breve. Saa snart muligt stilledes ogsaa disse breve til Holms disposition, men naar man, som jeg i det følgende, kritiserer den maade, hvorpaa Holm vurderede og benyttede dette materiale, maa man vel erindre, hvor store vanskeligheder Holm havde at overvinde, at han kun lærte det at kende stykkevis, efterhaanden og i utrykt form. Der er da mere grund til at beundre, at han overhovedet naaede at benytte det i saa stor udstrækning, end til at forundre sig over, at han ikke naaede at gøre det til genstand for en tilstrækkelig kritisk forundersøgelse.

Thi kortelig sagt gaar Holms kritiske vurdering af dette store brev- og, maa man tilføje, memoirestof ikke videre end til et rent skøn over brevskriverens større eller mindre sandhedskærlighed, et skøn, der til grundlag har Holms rent subjektive vurdering af brevskriverens karakter i al almindelighed, og som engang afgivet gælder samtlige breve fra samme brevskriver. Det vilde være urigtigt at vige tilbage fra at gaa et skridt videre til at sige, at ved denne vurdering øvede Holms egen sympati eller anti-pati for brevskriveren en ganske betydelig indflydelse. Der var blandt det 18. aarh.s fremtrædende personligheder mænd, som Holm havde sympati for, nærede højagtelse for, og de var gode sandhedsvidner, der var andre, hvis hele aandsform var ham imod — og de var slette sandhedsvidner. Endelig — og det var maaske den alvorligste metodiske fejl — tog Holm overalt de ord og sætninger, der udgjorde brevet, i god tro i den forstand, at han gengav ordene og sætningerne, som de stod, efter deres ganske ligefremme, mest nærliggende betydning, uden noget øjeblik at betænke, at de dog maaske kunde have en skjult mening, eller at man dengang som nu læste mellem linierne i et brev.

Det er paa dette standpunkt af brevvurdering, at ogsaa Dr. Trier staar. Men forholdet er nu et andet, end da Holm skrev; dette brevstof er nu gjort tilgængeligt i et omfang, der er tilstrækkeligt til, at man kan gaa til fastere og

nøjere kritiske undersøgelser deraf. Det vilde være meget ønskeligt, om saadanne maatte fremkomme fra de forskere, der fortrinsvis har arbejdet paa dette omraade, og det saa meget mere, som der overhovedet ikke synes at foreligge nogen undersøgelse af denne art i litteraturen¹. Derfor mener jeg heller ikke at foregribe noget ved at fremsætte nogle almindelige bemærkninger om de synspunkter, der herved synes mig at maatte anlægges, bemærkninger, der sikkert vil kunne uddybes og navnlig underbygges med konkrete eksempler i et ganske andet omfang, end jeg formaar eller her kan finde plads til.

Først og fremmest kommer her i betragtning, at i dette brevskrivningens klassiske aarhundrede var brevusikkerheden overordentlig stor. Enhver brevskriver kunde risikere, at hans brev blev aabnet og læst af uvedkommende. For regeringen og dens enkelte medlemmer var det naturligvis meget let at kontrollere al brevskrivning gennem haandlangere i postvæsenet, men aabning af breve fra eller til ministre i eller udenfor postvæsenet var ingenlunde udelukket. Holstein sender 1766 fra Berlin et brev til Bernstorff under en berlinsk hofguldsmeds kuvert til en juvelkøbmand i Hamburg, der saa naturligvis skal sende det videre, thi skriver Holstein „her er der midler til at gøre alt og og faa alt at vide, hvormeget man end søger at hindre det.“ Prins Carl af Hessen sender 7. septbr. 1770 et brev til Bernstorff under grev Holsteins kuvert, „fordi man forsikrer mig, at breve er blevet aabnede, og jeg vilde ikke gerne have, at man skulde vide, at jeg har skrevet til Dem idag².“ En maaned før havde selveste udenrigsministeren

¹ Kun hos Gust. Wolf: Einführung in das Studium der neueren Geschichte (1910) 640—644 har jeg fundet nogle bemærkninger om synspunkter for kritisk vurdering af diplomatisk brevveksling; iøvrigt synes der ikke paa noget sprog at foreligge en saadan kritisk undersøgelse af 18. aarh.s brevstil. Steinhausen: Geschichte des deutschen Briefes giver kun literær og æstetisk vurdering. Paa dansk findes ingen undersøgelse vedrørende brevstilen i 18. aarh.; om brevstil i 16. aarh. har derimod Troels-Lund skrevet en interessant undersøgelse i Historiske Fortællinger I, 215—246, ligesom Thiset i Museum 1896 II, 152—181 har ydet bidrag hertil.

² Bernst. Pap. II, 251, 110.

sendt en kuvert tilbage til sin brodersøn med denne bemærkning: „De vil se, at den var fuldstændig sønderrevet og aaben og indleveret i denne tilstand paa postkontoret i København. Jeg synes, at det er vigtigt, at De anstiller en undersøgelse for at opdage, hvem der har haft den dristighed saaledes at sønderrive et brev fra Dem til mig“¹.

Disse tilfældige eksempler viser ogsaa, paa hvilke maader man søgte at forekomme uvedkommende brevlæsning, nemlig ved at sende sit brev under en andens kuvert, eller ved at lade private i stedet for postvæsenet besørge det. Det er nu indlysende, at dette forhold maatte øve den største indflydelse paa brevets indhold og formulering, at brevskriveren udtrykte sig med størst uforbeholdenhed i de breve, hvis forsendelsesmaade udelukkede eller formindskede faren for brevaabning. Vi maa gaa videre og regne med, at der paa grund heraf kan forekomme ligefrem „uægte“ breve, d. v. s. breve, der netop er bestemt til at læses af uvedkommende tredjemand. Holstein mener, at han endog som gesandt i Berlin „undertiden bør bruge chifres, som man ved kan blive læst, naar brevene bliver aabnede, og skrive i saadanne chifres fra tid til anden netop for at brevene skal blive læst, selvom dette skulde give ham et skin af kejtethed og ubehændighed“². Kunde dette middel anvendes i en høfjofficiel korrespondance, blev det utvivlsomt ogsaa brugt i den private; der vil være forekommet tilfælde af, at et postbrev var bestemt til at blive læst, altsaa ganske „uægte“ som udtryk for brevskriverens meninger, medens et brev, der samtidig afsendtes pr. bud eller ad privat vej, gav brevmodtageren brevskriverens sande mening. Saadanne „uægte“ breve burde naturligvis kunne udsondres; i alt fald er kendskabet til brevets forsendelsesmaade særdeles vigtig for fortolkningen deraf, saa vigtig, forekommer det mig, at det egentlig var ønskeligt, om det ved udgivel-

¹ Bernst. Pap. I, 635. Jvf. Friis Bernstorfferne og Danmark I, 253, 255.

² et quelquefois user même les chiffres qu'on sçait qui peuvent être lut quand on decachete les lettres et en ecrire de tems a autre expres pour être lut quand même cela lui doneroit l'air d'être gauche et maladroit. R. A. Holsteins breve og koncepter 1766 Nr. 13.

sen af disse breve i saa stort omfang som muligt af udgiveren oplystes, paa hvilken maade brevet er kommet brevmodtageren i hænde.

Den regelmæssige forsendelsesmaade — bortset fra kurer-tjenesten mellem udenrigsministeriet og gesandtskaberne — var postbesørgelsen, og herved maatte da brevskriveren altid drage omsorg for, at hans brev var saaledes formuleret, at det ikke let kunde forstaas af den uvedkommende brevaabner. I den diplomatiske korrespondance anvendte man derfor som nu chifres eller code, i den private var den første forsigtighedsregel at tilsløre, hvilke bestemte personer der omtaltes i brevet, ogsaa ved anvendelse af en slags codebetegnelse. Det fyldigste eksempel herpaa afgiver som bekendt Rantzaus korrespondance med Gähler. Her bruges der helt igennem omskrivninger for alle vigtige personbetegnelser og navne; Struensee er „den tavse“ (le silencieux), Rusland Bulgarien, Holsten Moldau, Rantzau selv Moldavangi, Bernstorff „den højærværdige mufti“ eller „den hvide bede“ (le mouton blanc), saa at inkvisitionskommissionen maatte opstille en hel nøgle for at kunne forstaa korrespondancen¹. Her forelaa der maaske virkelig en codeaftale mellem Gähler og Rantzau; det er dog lige saa sandsynligt, at dette codesprog har udviklet sig af sig selv under korrespondancen. Rundt om forekommer nemlig spontant saadanne for brevmodtageren let gennemskuelige omskrivninger. I et brev fra Johan Hartvig Ernst til Andreas Peter Bernstorff af 20. juli 1770 omtales Struensee kun som „yndlingen“ (le favori) og der siges: „yndlingen, som imidlertid i denne sag selv kun handler som udøveren af et højere had (d'une haine supérieure)“, og der tilføjes i parentes: „dette ord, som fortæller Dem alt, siges kun til Dem og i den dybeste fortrolighed“. Naturligvis er det ordligheden mellem haine og reine, der er i stand til at forklare alt.

Den nødvendige forsigtighed, der fremkaldte saadanne omskrivninger, paatrykte nu ogsaa hele brevet sit præg. Formaalet var at formulere brevet saaledes, at det gav

¹ Koch H. T. 6. R. V, 96, anm. 1. D. Mag. 5. R. III, 41. Holm IV. 1, 228, anm. 13. Denkwürdigkeiten des Freiherrn A. F. v. d. Asseburg 257 (cit. Denkw.)

den uvedkommende læser saa faa nye oplysninger som paa nogen maade muligt. Jeg tror, man kan sige, at det for alle hin tids betydelige brevskrivere var en stil-tiende, men fælles grundregel, at et godt skrevet brev skulde være formuleret saaledes, at det meddelte uvedkom-mende tredjemand et umiddelbart indtryk af, at forholdet mellem brevskriver og brevmodtager var netop saaledes, som det burde være, og som den ukaldede læser paa for-haand ud fra sit kendskab til deres indbyrdes stilling og andre kendte omstændigheder kunde have sagt sig selv, at det ogsaa var — selvom han maaske havde haabet i brevet at finde bevis for det modsatte. Hensynet til tredje-mand var sikkert medbestemmende, naar brevskriveren formulerede alle disse komplimenter, alle disse fint vari-erede udtryk for højagtelse og hengivenhed, der forekom-mer os saa højst karakteristiske for det 18. aarh. — men ofte temmelig overflødige og undertiden temmelig krybende og hyklerske. I virkeligheden er de det maaske slet ikke, et nøjere studium af disse vendinger og fraser vilde maa-ske vise, at de er saa fint graderede, at de aabenbarede brevmodtageren svingninger og nuancer i brevskriverens stemning overfor ham, som den blot tilfældige brevaab-ner ikke umiddelbart kunde opfatte saalidt som vi. Men vi er dog her langt bedre stillede end han; vi har muligheden for at danne os sikre forestillinger herom, fordi vi kan tage hele rækker af breve mellem forskellige korre-spondenter for os og studere udviklingen af en brevskri-vers stil overfor hver korrespondent.

° Ved dette studium maa vi holde os bestemt for øje, at hvis det var *brevstilens* formaal at skjule brevets sande ind-hold for den tilfældige læser, saa at han efter læsningen af brevet ikke var klogere end før, bestod *brevkunsten* i at bringe brevskriverens sande mening til brevmodtagerens kundskab — bortset fra de tilfælde, hvor brevskriveren selv vilde føre ogsaa brevmodtageren bag lyset. Som ordet skal brevet jo dog regelmæssigt ikke skjule, men netop meddele brevmodtageren brevskriverens tanker. Dette kunde ingen videre vanskelighed volde, hvor det var venner eller

mænd af samme politiske opfattelse, der brevvekslede. Betydelig vanskeligere blev opgaven, hvor politiske modstandere eller endog fjender ønskede at give hinanden deres sande mening til kende, uden at den blev forstaaelig for tredjemand, nemlig under bevarelse af den rigtige og fine brevstil. En saadan aabenhed var i hin tid som nu meget ofte ønskelig og nødvendig mellem fremtrædende politikere og indflydelsesrige mænd; de maatte dengang som nu ofte indbyrdes klart vide, hvor de havde hinanden, uden at dog nogen af dem ansaa det for heldigt, at deres virkelige meninger blev bekendt i videre kredse. Dette er efter min mening det vanskeligste spørgsmaal ved den kritiske vurdering af dette brevmateriale: i hvor stor udstrækning tør vi antage, at en saadan aabenhed fandt anvendelse? hvor ofte tør vi formode, at en højt udviklet brevkunst trods den dækkende brevstil har tilladt brevskriveren at lægge en saadan aabenhed for dagen overfor brevmodtageren? Det er særlig til oplysning om dette punkt, at jeg haaber den følgende studie skal yde et og andet bidrag.

Men inden jeg forlader teorien, maa jeg dog endnu tilføje en betragtning. Det er som ovenfor berørt efter min formening en alvorlig metodisk fejl at antage, at man kan indskrænke sig til at vurdere dette brevmateriale *kollektivt*, det vil sige, at man kan tillægge samtlige breve, skrevne af samme mand, i alt væsentligt samme kildeværdi. Maa-ske kan en saadan kollektiv vurdering være berettiget overfor ganske bestemte, enestaaende korrespondancer, brevvekslinger mellem to korrespondenter, hvis hele forhold til hinanden vi har meget nøje kendskab til. Der kan saaledes ingen tvivl være om, at korrespondancen mellem Bernstorfferne indbyrdes, og ganske særlig korrespondancen mellem Johan Hartvig Ernst og Andreas Peter Bernstorff har en meget høj kildeværdi. Og dog bør man ikke selv i dette saa vel afhjemlede tilfælde se bort fra den mulighed, der er for, at den ældre og saa langt mægtigere og kyndigere mand dog ikke til enhver tid har givet den yngre sin fulde fortrolighed. I endnu højere grad vilde en kollektiv vurdering af en korrespondance som den mellem

Rantzau og Gähler trænge til en detailleret verifikation, selvom en umiddelbar betragtning skulde synes at afgive godt grundlag for at tillægge ogsaa den en meget høj kildeværdi. Bortset fra saadanne tilfælde kan jeg ikke erkende, at vort foreløbige almindelige indtryk af en bestemt brevskrivers person og karakter afgiver noget som helst holdpunkt for en kollektiv vurdering af hans breve. Tværtimod: kritikens hovedprincip bør her som i alle andre tilfælde være vurderingen af hvert enkelt dokument, hvert enkelt brev for sig. Vi maa prøve den historiske beretning, der indeholdes i hvert enkelt brev, paa ganske samme maade som vi ellers gaar frem ved den kritiske forundersøgelse, ved at sammenholde den med alle andre oplysninger, der foreligger for os om de begivenheder, den skildrer. Vi maa for hvert enkelt brev tage undersøgelsen op paany, begynde med det rent ydre: om brevet, som vi kender det, er original, koncept eller afskrift, tage dets forsendelsesmaade i betragtning, overveje det øjeblikkelige forhold mellem brevskriver og brevmodtager, der har en saa overordentlig betydning for brevskriverens mulighed for at give den nøgne sandhed dens ret, endelig gaa over til prøven af dette dokument paa andre dokumenter. Først da, først efter denne forundersøgelse bliver vi istand til at udtale os om, hvorvidt brevskriverens vilje og evne til i dette dokument at sige sandheden, og intet andet end sandheden, har rakt; og først ved en række undersøgelser af denne art kan vi naa frem til en samlet dom over den enkelte brevskrivers værdi som sandhedsvidne.

Hermed skal jeg forlade en teoretiseren, der har forekommet mig nødvendig, for at den eftersølgende studie af et konkret eksempel skulde blive rettelig forstaaet, og vende mig til selve fremstillingen heraf.

Holm omtaler i sit store værk kun ret flygtigt forholdet mellem Bernstorff og Holstein, men dog nok til, at man klart kan se hans opfattelse deraf¹. Indtil Bernstorffs fald, da Holstein var „rede til at gaa over i modstandernes lejr“, bestemtes det ved Holsteins højagtelse for Bernstorff og dennes vurdering af

¹ Holm IV, 1, 49; 2, 117—18.

hans duelighed i forbindelse med et venskab, der styrkedes ved Holsteins giftermaal med fru Bernstorffs kusine Emilie Sophie v. Buchwald. Holm maa ogsaa mene, at det er efter Bernstorffs ønske, at U. A. Holstein i december 1766 bliver udnævnt til gesandt i Berlin, thi efter at have meddelt, at „grevinden langt hellere vilde more sig i Kjøbenhavn, og paa en maskerade virkelig naaede at faa kongen til at bevilge, at hendes ægtefælle maatte blive i Kjøbenhavn som embedsmand,“ udbryder han: „man tænke sig, ministrenes forbitrelse over, at sligt kunde ske: Bernstorff . . . vilde ikke paa nogen maade finde sig deri.“ Resultatet af disse modstridende indflydelser blev saa, at Holstein i beg. af 1767 blev amtmand i Tønder.

Dr. Trier, der som Holsteins biograf naturligvis i særlig grad har sin opmærksomhed rettet paa dette vigtige forhold, opretholder og uddyber Holms opfattelse deraf. Efter hans mening er det ikke blot i 1766, at Bernstorff er interesseret for at faa Holstein anbragt i den diplomatiske karriere, ogsaa i de foregaaende aar, siden han i 1762 havde benyttet Holstein til en diplomatisk sendelse til Schwerin og været tilfreds med hans arbejde, er han betænkt paa at anvende ham, og det er ogsaa efter Triers mening Bernstorff, der udvirker hans udnævnelse til gesandt i Berlin, thi ligesom Holm ser han i denne udnævnelses tilbagetagelse et nederlag for Bernstorff¹. Og ogsaa Trier finder aarsagen hertil i grevinde Holsteins virksomhed derimod: „alt omstyrtes hin skæbnesvangre nat mellem den 18. og 19. December.“

Lad os nu først se paa, hvilke kilder vi har til forklaringen om, at det var grevinden, der fik udnævnelsen omstødt. Hovedkilden er en depeche fra den franske gesandt Blosset, der lige 7. novbr. var ankommen til København og derfor som alle nyansatte gesandter var ivrig for at vise sin evne til hurtigt at gøre sig velunderrettet paa sin nye

¹ Trier 81: Bernstorff . . . vilde ikke udsætte sig for et nederlag til som det, han havde lidt ved, at udnævnelsen til Berlin var blevet omstødt. Dette er et citat af Bernstorffs brev fra decbr. 1766 til Holstein, der nedenfor vil blive nærmere belyst.

post, ikke mindst om personlige forhold. I depechen, der er dateret 23. decbr., omtaler han maskeballerne ved hoffet, der vækker stærk modstand i dettes pietistiske kredse, men som kongen fastholder af interesse for grevinde Holstein, „en ung og smuk kvinde, meget koket af naturen, med mere aand og trang til at udmærke sig end de fleste af hendes landsmænd, og som derfor har spillet en rolle, som foruroliger hoffet og byen.“ Derefter følger meddelelsen om, hvorledes hun, aftenen før hun selv og hendes mand skulde afrejse til Berlin, under et maskebal har faaet kongen til at gøre grev Holstein til direktør (!) for generalkrigskommissariatet i stedet for gesandt i Berlin. Blosset slutter med at sige, at dermed er eventyret ikke forbi, idet han tydeligt nok med disse ord antyder en videre udvikling af forholdet mellem kongen og grevinden. Han tilføjer: „grev (!) Gram er hendes ivrige beundrer,“ og angiver derved efter min formening sin direkte hjemmelsmand¹. Denne forklaring har imidlertid hurtigt faaet en videre udbredelse. Den unge Gregers Juel, der ifølge Bernstorffs raad i Odense og hos sin fader paa Hverringe roligt afventer det øjeblik, da Bernstorff kan kalde ham til København for at faa ham udnævnt til gesandt i Stockholm efter Schack, skriver 26. decbr. til denne, at Bernstorff saavel som Reventlow har været fortvivlelsen nær over forandringen med hensyn til bestemmelsen om grev Holstein. „Gode gud, hvilket træk af en kvindes opførsel; hvilke vil følgerne være af en saadan letsindighed og svaghed hos...“ her standser Gregers Juels pen, den vover allerunderdanigst ikke at fortsætte med: kongen².

Jeg er nu ikke i tvivl om, endskønt jeg ikke har kunnet foretage en undersøgelse deraf, at man ogsaa i andre depecher fra

¹ Barthélemy: *Histoire des relations de la France et du Danemark 1751—70*, 267 f.

² Il a été au desespoir ainsi que R. du changement à l'égard de la destination du c. de Holst. Bon dieu, quel trais de la part d'une femme. Quelles seront les suites d'une pareille légèreté et foiblesse du... (Brev paa Ravnholt, mig velvilligt overladt af prof. Aage Friis). Det er højst mærkeligt, at Dr. Trier ikke har benyttet det heri indeholdte argument, som dog allerede Holm IV, 1, 49, anm. 13, har kendt.

fremmede gesandter i København eller i meddelelser fra udenrigsministeriet til danske gesandter i udlandet vil kunne genfinde den samme fremstilling. Men betyder dette, at vi dermed har givet to eller maaske langt flere af hverandre uafhængige kilder til denne begivenhed? Nej, aldeles ikke; thi disse beretninger, der først og meget hastigt var udbredt i de danske og fremmede diplomatiske kredse, har alle samme oprindelse, de gengiver den officiøse forklaring, som det var nødvendigt at afgive om en saa enestaaende begivenhed i den diplomatiske verden. En forklaring, som Bernstorff vel næppe selv som udenrigsminister har afgivet overfor de fremmede diplomater, men som han dog lod dem tilflyde gennem dem, der stod ham og hoffet nær, som f. e. Gram, og som naturligvis ogsaa sattes i cirkulation indenfor selve den danske diplomatiske karriere. Nu er det altid muligt, at en saadan officiøs forklaring ogsaa er den rigtige forklaring, men helt kan vi ikke se bort fra muligheden for, at den ikke indeholder den virkelige sandhed om begivenheden, eller næppe hele sandheden. Det er i alt fald ikke dens første formaal; dette er, at den som forklaring betragtet skal være plausibel, skal optage i sig og dække det virkelig forefaldne i den form, hvori det er blevet eller bliver videre kredse bekendt, men først og fremmest, at den skal være den politisk set bedst mulige forklaring. Naar vi betænker, hvor enestaaende den begivenhed var, der skulde forklares, maa vi indrømme, at det kunde være vanskelig nok at formulere forklaringen.

Denne har to led: det var kongen selv, der tilbagetog Holsteins udnævnelse, men kongen handlede igen efter tilskyndelse af grevinde Holstein, der altsaa havde saa megen indflydelse paa ham. Hvad det første led angaar, er det klart, at det kunde ikke formuleres anderledes. Naar Holstein var blevet udnævnt til gesandt i Berlin, var det naturligvis sket med udenrigsministerens vilje, ja vel endog efter hans ønske og indstilling; at lade en modsat formodning komme op, vilde have været at udtale tvivl om eller, for Bernstorffs eget vedkommende, at lægge det blot, at den mand, der nu i 16 aar havde næsten ene-

vældigt styret Danmarks udenrigspolitik, i virkeligheden stod saa svagt, at han maatte finde sig i at faa paatvunget en mand, som han ikke ønskede, til en af de vigtigste diplomatiske poster. Tilmed var spørgsmaalet om Holsteins udnævnelse ikke længere svævende, han var allerede udnævnt; det indbefaltede dengang ligesom nu, at han forud for udnævnelsen var agréeret¹ af den preussiske konge, hvortil han skulde akkrediteres, saa at tilbagetagelsen af hans udnævnelse i og for sig var en mindre høflig handling overfor denne. Det er da klart, at kun kongen kunde foretage en saadan handling, og han maatte endda være „enevældig“ for at kunne handle i den grad imod udenrigsministerens ønske, uden at dennes svar var at forlange sin afsked.

Dette var i virkeligheden det vanskeligste punkt, at tilbagetagelsen af udnævnelsen mod Bernstorffs ønske syntes at vise hans øjeblikkelige svage stilling som udenrigsminister i lige saa høj grad, som hvis man mente, at selve Holsteins udnævnelse var sket mod hans ønske. Hvis det var af politiske grunde, at kongen havde handlet saaledes, vilde alle kunne spaa om Bernstorffs nær forestaaende fald, selvom han ikke selv heraf tog foranledning til at gaa.

Derfor var forklaringens andet led lige saa nødvendigt som dets første; det var meget heldigt, at man havde grevinde Holstein at skyde det hele over paa; det, der var forefaldet paa maskeballet 18. decbr., gjorde det muligt at lade hende faa skylden. Derved blev kongens handling kun et udslag af et lune, en letsindighed, som, om ikke Bernstorff, saa dog Gregers Juel kunde tillade sig at udtale sin alvorlige beklagelse af; men hele begivenheden løftedes samtidig ud af det politiske liv og over i privatlivet. Hvor beklageligt et tilfælde den end var, var den for privat til, at den tillod tilbageslutninger om Bernstorffs politiske stilling som udenrigsminister.

Denne anden del af forklaringen har imidlertid den alvorlige mangel, at den er saa ganske usandsynlig, ja egentlig slet ikke lader sig konkret formulere. Man betænke et øje-

¹ Jvf. Denkw. 40, 134.

blik, hvad den forudsætter. Hvor overordentlig stærk maa ikke grevinde Holsteins magt over kongen have været for at formaa ham til et saadant skridt. Lad være, at han under ballet kunde have givet hende et løfte — det mærkelige er, at sagen er dermed afgjort. Kongen maa med det samme have givet den uvillige, ja „fortvivlede“ Bernstorff en saa bestemt ordre, at denne ikke vover at give sin alvorlige modstand imod kongens ønske noget udtryk, ja end ikke søger at vinde blot et par dages tid, men øjeblikkelig kasserer Holsteins udnævnelse. For en verdensmand fra Ludvig 15.s hof som Blosset ligger forklaringen snublende nær, selvom han ikke direkte udtaler den: grevinde Holstein er eller har gode udsigter til at blive kongens elskerinde. Ja, det er jo ogsaa den eneste baggrund, paa hvilken en saadan magtudfoldelse fra hendes side bliver forstaaelig. Og dog er denne Blossets formodning ganske usandsynlig, ja fuldstændig udelukket. Kristian 7., højst oprevet over de pligter, som et kun maanedgammelt ægteskab paalagde ham, skulde staa paa nippet til yderligere at skaffe sig en elskerinde paa halsen! Og saaledes taler alle andre sandsynlighedsslutninger imod: grevinden, der 18. decbr. har magt til at gennemføre sin vilje i direkte trods mod den almægtige udenrigsminister, har dagen efter aldeles ingen magt, spiller slet ingen rolle i de videre forhandlinger om hendes mands skæbne; kongens ønske om at beholde hende i sin nærhed er ikke bestemtere, end at hun en maaned efter bliver sendt med sin mand til Tønder. Men vigtigst er det, at der høres aldrig, hverken før eller senere, nogen tale om nogen liaison mellem kongen og grevinden, hendes indflydelse over kongen har kun manifesteret sig den ene gang paa maskeballet 18. decbr. Hvad er der dær egentlig forefaldet? Det oplyses vi ikke om. Hverken Holm eller Trier tør da heller optage Blossets dristige formodning, der dog er den eneste, der vilde være virkelig tilfredsstillende.

Naar den offisiøse forklarings andet og meget nødvendige led lider af en saadan indre usandsynlighed, maa vi videre spørge: er da dens første led overensstemmende

med sandheden? er det rigtigt, at det var Bernstorff, der i vinteren 1766 ønskede Holstein som gesandt i Berlin? For at kunne besvare dette spørgsmaal, maa vi imidlertid gaa nogle aar tilbage i tiden og betragte hele forholdet mellem Bernstorff og Holstein siden 1762. Herved maa jeg i det hele henvise til fremstillingen hos Dr. Trier (22 ff.), der først har samlet hele materialet. Forskellen mellem hans og min opfattelse beror nemlig ikke paa nogen forskel i materiale, men alene paa, at jeg undertiden læser de samme ord i de samme breve anderledes end han, undertiden lægger vægt paa andre sætninger eller andre breve. Paa ethvert punkt at fremhæve og motivere denne forskel i læsemaade vilde føre ind i en altfor vidtløftig dokumentation; jeg nøjes med at fremhæve de enkelte tilfælde, hvor den er særlig fremtrædende.

Holsteins sendelse som ganske ekstraordinær gesandt til Schwerin var fremkaldt af den truende krig med Rusland; hans egentlige hverv var at skaffe Danmark tilladelse til at sende sine tropper gennem det neutrale Mecklenburg. Men tre uger efter, at han 3. juli havde faaet sin instruks, kunde han melde Peter 3.s mord og de russiske troppers tilbagemarsj; tilbage af hans første hverv blev kun at vurdere og betale, hvad der var leveret til de danske troppers forplejning og den skade, de havde foraarsaget i Mecklenburg.

Han fik da overdraget et nyt hverv. Ogsaa Preussen havde under sin krig med Sverige lagt tropper ind i det neutrale Mecklenburg, der for at undgaa sammenstød mellem den preussiske og dets egen lille hær havde — anbragt denne i sikkerhed paa Rügen d. v. s. paa svensk omraade; saa vidt strakte en neutral stat sig i den tids krige for at opretholde sin neutralitet. 1762 havde Preussen imidlertid sluttet fred med Sverige, og det havde som en følge heraf ogsaa forpligtet sig til at trække sine tropper ud af Mecklenburg; men det forlangte rigtignok, at dette skulde betale c. 350000 mk. derfor. Mecklenburg havde erklæret sig villig hertil, det havde ogsaa pengene, der skulde betales i oktober.

Nu sker der imidlertid det meget mærkelige, at den mecklenburgske minister Bassewitz faar Bernstorff til at blande sig ind i denne sag. Den danske regering skulde meddele og meddelte 10. septbr. den preussiske, at Mecklenburg ingen penge havde, og anmodede om udsættelse med betalingen til næste paaske; den videre aftale var, at vilde Preussen ikke give denne henstand, skulde det se ud, som om det var Danmark, der betalte pengene for Mecklenburg ud af den erstatningssum, som Danmark var skyldig for sine troppers ophold dær. Frederik 2. svarede hvast, at han ingen henstand vilde indrømme, han vilde have pengene paa bordet. Men saa gjorde Bassewitz en mængde vanskeligheder med hensyn til indholdet af den preussiske kvittering, som han ikke kunde faa omfattende nok; der var, efter hvad Dr. Trier (26) selv meddeler, tider, hvor denne strid truede med helt at hindre, at betalingen blev erlagt.

Det var ordningen af denne sag, som Holstein fik overdraget, og han fik den ogsaa ordnet paa den maade, at Bassewitz tilsidst maatte acceptere en formulering af kvitteringen, og at pengene blev betalt, i virkeligheden af Mecklenburg, tilsyneladende af Danmark. Men Holstein fik den kun bragt i orden ved at optræde højst selvstændigt. Skønt Bernstorff havde instrueret ham om at fastholde Bassewitz' opfattelse saa længe som muligt, drev han dog stadig paa for at faa pengene betalt og sagen afsluttet, han var for at opnaa dette endog parat til at modtage den preussiske kvittering, selyom Bassewitz endnu ikke havde accepteret dens form (Trier 27).

Holstein havde herved arbejdet ud fra den opfattelse, at det var bedst for Mecklenburg at undgaa et brud med Preussen, og i alt fald bedst for Danmark saa hurtigt som muligt at komme ud af denne affære. Men det var jo rigtignok ikke Holsteins sag at jugere om, hvad der tjente Mecklenburg og Danmark bedst, det var Bassewitz' og Bernstorffs sag; følte Holstein trang til at vise konduite, burde dette ske ved, at han søgte at ane, hvad der var det virkelige maal for ministrenes politik, hvis han ikke

var blevet fuldt instrueret derom, og saa anlagde sit diplomatiske arbejde i samme retning. Nu er det givet, at det i alt fald ikke var Bassewitz' maal at komme til at betale Preussen pengene i oktober; han vilde have betalingen udskudt til paaske, maaske til en endnu fjernere termin, *ad calendas Græcas*, og Dr. Trier har selv faaet fornemmelsen af, at Bassewitz snarest var stemt for hellere at lade det komme til et brud med Preussen end til betaling (Trier 28). Bassewitz var derfor ærgelig over den af Holstein udviste selvstændighed og konduite. Men nu Bernstorff?

Ja, da Bassewitz ikke i dette tilfælde havde haft den nytte af Danmarks mellemkomst, som han havde ventet, rykkede han frem med et nyt krav, der ligesom det forrige motiveredes med, at Mecklenburg kunde kræve en gentjeneste af Danmark for dets villighed under den russiske krise. Kravet gik ud paa, at den mecklenburgske hær, der hidtil havde staaet paa Rügen, nu skulde bringes i sikkerhed paa dansk landomraade! Holstein udtalte som sin private mening, at dette forlangende var mere, end Danmark kunde gaa ind paa — og deri havde han jo objektivt set ganske ret. Men saa opgav Bassewitz ogsaa ganske denne ekstraordinære danske gesandt, der viste saa liden forstaaelse for det højere diplomatiske fine spil. Han sendte en særlig mecklenburgsk gesandt til København, og Bernstorff gik øjeblikkelig ind paa Mecklenburgs ønske (Trier 28—29).

Nu maa det billigvis indrømmes Holstein, at det maatte være højst vanskeligt for ham at forstaa denne Bernstorffs mecklenburgske politik, naar den ikke blev ham udtrykkelig angivet. I virkeligheden kan jeg ikke se rettere, end at den hører til de ikke ganske faa episoder indenfor Bernstorffs virksomhed som diplomat og udenrigsminister, der henstaar ganske uforklarlige, fordi det ikke er muligt med bestemthed at sige, hvad det egentlig var, Bernstorff vilde opnaa ved sin aktion, og navnlig ikke, hvilke danske interesser han mente at tjene derved. I dette tilfælde vilde han øjensynligt i efteraaret 1762 paa ethvert punkt imødekomme Bassewitz og støtte hans politik, og jeg er derfor ikke i tvivl om, at ogsaa Bernstorff har været mindre vel-

tilfreds med Holsteins konduite i betalingsspørgsmaalet; Holstein skulde simpelthen have nøjedes med at støtte Bassewitz og saa iøvrigt ladet sagen udvikle sig paa hans ansvar. Men denne politik er det, saavidt jeg kan se, umuligt at forstaa ud fra, hvad varetagelsen af Danmarks interesser krævede; det var netop Holsteins umiddelbare dømmen ud herfra, der førte ham paa vildspor. Danmarks indgriben i det preussisk-mecklenburgske mellemværende kan naturligvis forklares som et led i Bernstorffs hele anti-preussiske politik, men var det virkelig et udslag af høj statsmandskløgt at lade denne ganske unødvendigt fremtræde saa aabent? Og denne forklaring dækker i alt fald ikke Bernstorffs holdning i spørgsmaalet om troppeoverførelsen, der vel næppe fra noget synspunkt var forenelig med danske interesser. Hvad bestemte da Bernstorff til i den grad at gaa Bassewitz' ærinde? Er det muligt at finde nogen anden forklaring heraf end den, der indeholdes i Dr. Triers meddelelser om (Trier 29), at Bernstorff ganske samtidig, i Novbr. 1762, instruerede Holstein — denne gang ikke i sin egenskab af dansk udenrigsminister, men i egenskab af mecklenburgsk godsejer og adelsmand — om at arbejde for et forlig mellem den hertugelige regering under Bassewitz' ledelse og den mecklenburgske adelsrepræsentation, hvis privilegier regeringen søgte at indskrænke?

Da Holstein i marts 1763 kan meddele Bernstorff, at der er sluttet et for den mecklenburgske adel gunstigt forlig med den hertugelige regering, udtaler denne sin paa-skønnelse af hans arbejde i denne sag. Men kan vi efter hvad der her er udviklet tro, at Bernstorff derfor har ment, at Holsteins optræden som diplomatisk agent i det hele har været en succes af den art, at han kunde ønske at knytte ham til sin meget kosmopolitiske stab af særlig udvalgte diplomater? Holstein stod forud for sit ægteskab i 1763 paa ingen maade Bernstorff nær; de synes ikke at have brevvekslet før 1761. Holstein var overhovedet ikke en mand af Bernstorffs type. Allerede hans egenskab af forhenværende officer var ingen anbefaling i Bernstorffs øjne; Bernstorff var en udpræget antimilitarist og var naturlig-

vis blevet det des mere, jo mere det viste sig, at oppositionen mod det i Danmark herskende regeringssystem, som ogsaa han repræsenterede, havde sin rod og oprindelse i officerskredse. I hvilken grad dette var ogsaa Holstein bekendt, ses bedst af hans brev til Bernstorff af 8. decbr. 1763¹, hvor han ganske afsværger sin militære fortid og, iøvrigt sikkert med fuld oprigtighed, erklærer: „min tanke er hele mit liv at forblive civilist og at holde mig til den side, der ogsaa er den, hvorved jeg i al ærbødighed er knyttet til Deres excellence.“ Heller ikke Holsteins forkærlighed for Altona, hvor han havde boet siden 1760, og hans forbindelser med Altonakredsen kunde tjene ham som anbefaling hos Bernstorff. Endelig havde han i selve sine depecher fra Schwerin ladet sin skarpe og alvorlige kritik af den hele kollegiestyrelse komme til orde (Trier 31) uden at betænke, hvilket indtryk det maatte gøre paa Bernstorff at faa serveret netop disse Altonakredsens, St. Germain's og Rantzau-Aschebergs kætterske meninger.

Den unge Holstein var imidlertid en altfor underordnet person til, at udenrigsministeren skulde behøve at indlade sig i nogen diskussion med ham om de almindelige principer for statens styrelse; han nøjes med at anmærke dem for sig selv og med nu og da med et lille smil at give brushovedet en blid tilrettevisning: han bør føje beskedenhed til sin succes; han skal vogte sig for, at ægteskabet ikke gør ham alt for meget til filosof (Trier 30, 34). Men samtidig er Bernstorff bestemt paa ikke oftere at anvende Holstein i den diplomatiske karriere. Det fremgaar efter min formening af Bernstorffs brev af 23. novbr. 1762, hvormed han som udenrigsminister tager afsked med diplomaten Holstein: „De vender tilbage, sikker paa kongens tilfredshed, ledsaget af Mecklenburgs velsignelser og fulgt af mit hjerteligste og oprigtigste bifald, til Deres højtelskede skjulested i Altona, indtil et nyt hverv, som imidlertid i parentes bemærket ikke altid kan blive saa livfuldt og lykkeligt, som dette har været, drager Dem ud

¹ Bernst. Pap. II. 241 f.

derfra en anden gang"¹. Ud af disse ords elegante spot læser jeg nemlig: det er maaske muligt, at De en anden gang kan blive anvendt i statens tjeneste, men det bliver i alt fald ikke i den diplomatiske karriere, og grunden dertil er Deres sympati med Altonakredsen. Dr. Trier derimod mener ud af netop disse ord „tydeligt at kunne mærke, hvilke forhaabninger Bernstorff knytter til den unge diplomat“ (Trier 33).

Den videre udvikling af forholdet mellem Bernstorff og Holstein i 1763 forekommer mig at bekræfte min opfattelses rigtighed. Hele aaret 1763 igennem holder Holstein ved stadige og meget omfangsrige breve Bernstorff i aande med en vedholdenhed, hvorfor han vel har ment at finde undskyldning i sin forbindelse med frøken Buchwald, som han ægtede i maj. Brevene har alle samme indhold, nemlig anmodninger om en embedsansættelse; selv gør han det ene forslag hertil efter det andet. Han var fast besluttet paa ikke at lade Bernstorff i ro, førend han havde opnået, at den mægtige minister gav ham en chance for at vise sin duelighed.

Herved har nu Holstein øjensynligt ikke været helt klar over hverken den almindelige politiske stilling eller hans og Bernstorffs eget indbyrdes forhold. Holstein har utvivlsomt næret stor respekt for Bernstorffs overlegne dygtighed; hans kritiske tilbøjeligheder har endnu næppe ført ham saa vidt som til en kritik af selve udenrigsministeren og hans politik, i alt fald har hans brændende ønske om at blive anvendt netop i den diplomatiske karriere holdt den tilbage. Og hvad mere er, Holstein har baade nu og senere troet, at Bernstorff ikke var utilgæn-

¹ R. A. — T. K. U. A. Mecklenburg C. Holsteins arkiv 1762—63. 1763

²³₁₁: Vous ferez usage de vos lettres de rappel que vous recevrez sans delay et vous retournerés, certain de la satisfaction du Roi, accompagné des benedictions de Meckelbourg et suivi de mes applaudissements, les plus tendres et les plus sincerés, dans votre retraite chérie d'Altona, jusques à ce que quelque nouvelle commission qui cependant je vous en averti par paranthese ne pourra etre ni si vive ni si heureuse que celle-cy l'a esté, vous en tire une seconde fois.

gelig for en kritik af det herskende regeringssystem, ellers vilde han dog vel næppe have tilladt sig at lade den aabenlyst fremtræde i sine Schwerinerrapporter. Han har derved begaaet en hos yngre mænd meget almindelig fejl, den at tro, at ældre og mægtige mænd, for hvis overlegne indsigt de nærer den største respekt, naturligvis med lethed vil forstaa og billige kritiske synsmaader, der synes dem selv slaaende rigtige. Saaledes har Holstein i 1763 og endnu et par aar troet, at han meget godt, som hans ønske var, kunde arbejde under Bernstorff og dog paa mangfoldige punkter have meninger tilfælles med Altonakredsen, ja endog kunnet haabe paa et samarbejde mellem dens mænd og Bernstorff. Det var paa dette punkt, at han tog fuldstændig fejl. Hvilke egenskaber hos Bernstorff der end kan have forledet ham til denne tro, først og fremmest naturligvis Bernstorffs ubestridelige faglige dygtighed, der nærmede sig til virtuositet og stod i absolut modsætning til den ellers herskende udygtighed i regeringskredsene — saa var Bernstorff dog igennem aars politiske kampe saa fast sammenvokset med de herskende regeringskredse, at det var utænkeligt, at han skulde skille sig fra dem. Tværtimod, som det næsten altid gaar, bliver den dygtigste mand af et slet system dettes ivrigste og stærkeste forkæmper.

Bernstorff havde ingen tillid til Holstein og hans meninger, og han er derfor i sine svar paa de holsteinske breve mere end kølig.

Hvad den diplomatiske karriere angaar, afviser han straks i et brev af 19. marts tanken herom; i den samme ydre elskværdige form som i brevet af 7. decbr. giver han sin mening paa dette punkt tydeligere til kende, hvis Holstein ikke dengang skulde have forstaaet den. „En længevarende og dræbende kedsommelig diplomatisk ansættelse i et fremmed land vilde vel ikke være efter Deres smag, men de er jo næsten alle sammen af den slags, særlig i fredstid.“ Bernstorff, hvis hele livslidenskab var diplomatisk virksomhed, tager ikke noget øjeblik i betænkning i dette særlige tilfælde, til denne brevmodtager, at karakte-

risere diplomatlivet paa denne maade! „De ekstraordinære sendelser, der er mere livfulde og som har et enkelt og bestemt formaal, er der jo ikke hver dag brug for.“ Med denne fine vending afværges mulig paaberaabelse fra Holsteins side af hans fortjenester i Schwerin, og øjeblikkelig og afgørende følger saa konklusionen: „naar der da ikke kan være tale herom, hvilken slags embedsstilling her i landet vilde De da synes bedst om¹.“ Holsteins holdning overfor dette Bernstorffs principale standpunkt er mig nu et bevis for, at han fuldtud har forstaaet det, sikkert allerede i den form, det havde i brevet af 7. decbr., med andre ord et bevis for, at Holstein som brevmodtager har læst dette og Bernstorffs følgende breve netop saaledes, som jeg læser dem². Thi han accepterer fuldtud Bernstorffs afgørelse, han skyder under disse omstændigheder tanken om en diplomatisk post til side som uopnaaelig, det højeste han vover sig frem til, er til 15. apr. at gøre Bernstorff opmærksom paa, at han har udstyret sig saa vel med møbler, sølvtøj og porcelæn, at han i og for sig vilde være i stand til værdigt at repræsentere i enhver storby³. Men det var utvivlsomt ikke hans inderste mening, selvom det ikke er urigtigt, at hans dybe interesse for den civile administration ogsaa lod en uafhængig stilling indenfor lokaladministrationen synes ham højst tiltalende og tilfredsstillende. Thi hermed kontrasterer altfor stærkt hans virkelig jublende glæde i efteraarsmaanederne 1766 over endelig at have faaet sikkert haab om en gesandtpost. I et brev af 21. novbr. 1766 finder den udtryk ogsaa overfor Bernstorff paa en maade, der kaster lys tilbage over de foregaaende aar: „haabet om atter at skulle komme til at

¹ R. A. — T. K. U. A. Mecklenburg C. Holsteins arkiv. 1763 10/11: Une commission languissante dans un pays étranger ne seroit peut être pas de votre gout et elles sont cependant presque toutes de ce genre surtout en temps de paix. Des commissions plus vives et ayant un objet simple et fixe ne se presentent pas toujours. A leur défaut quel genre de place aimeries vous dans le pays?

² Jfr. ogsaa citatet af Hist. dir. I, 71 ndnfr. 158 anm. 1.: puisque je ne marquoit trop d'envie de me fair employer dans l'étranger.

³ Bernst. Pap. II, 236.

tjene under Deres excellence glæder og smigrer mig i den grad, at alt andet maa vige derfor; jeg kan sige, at jeg er en fanatisk tilbeder af den diplomatiske virksomhed. Dengang da jeg var gesandt i Schwerin, nød jeg den fulde tilfredsstillelse og glæde, den giver. . . Jeg staar nu lige paa tærskelen til atter at indtræde i den karriere, som i alle mine tyve aars embedstjeneste har givet mig den største glæde og tilfredsstillelse, til en virksomhed, hvor under Deres excellences ledelse alt indgyder mig tillid og selvtillid, som jeg føler mig fuldstændig egnet til, som jeg har udpræget lyst til, og som jeg nærer lidenskabelig interesse for¹.“ Det er bekendt nok, hvilken tiltrækning diplomatisk virksomhed øver paa næsten alle, der kommer i dens nærhed eller engang har forsøgt sig deri, og Holstein har sikkert efter sin natur mindst af alle kunnet modstaa dens dragende magt. Men i 1763 bød simpel fornuft ham at lade ligegyldig derfor overfor Bernstorff. Ogsaa selvagtelse — thi Bernstorff viste i gerning, hvor lidt han var tilsinds at benytte Holstein dertil. Der fandt nemlig i dette aar adskillige nybesættelser af diplomatiske poster sted, og Holstein kunde ikke være uvidende om, hvorledes Bernstorff besatte dem; som regel er ved gesandtskifter alt ordnet, lang tid før de virkelig fuldbyrdes, ved forhandlinger, som er meget vel kendte i indviiede kredse. Eksempelvis rappeleredes saaledes Osten 4. apr. fra Dresden (og Warschau), hvor Schulenburg akkrediteredes 28. juni; 3. juni rappeleredes Wedel-Frijs fra Paris, allerede 10. juni akkrediteredes Gleichen; i juli maaned ombyttedes Haxthausen i Petrograd med Osten; 26. aug. rappeleredes Ahlefeld fra Berlin, hvor Diede 2. septbr. akkrediteredes². I intet af disse tilfælde faldt det Bernstorff ind blot at spørge Holstein, som han dog fire aar senere skal have anset for fuldt kvalificeret til at beklæde posten i Berlin, skønt Holstein endnu da stadig kun havde Schwerinermissionen til at kvalificere sig.

Derfor var det meget rigtigt af Holstein kun at søge at

¹ Bernst. Pap. II, 252—253.

² R. A. Protokol over udenrigsministeriets personale og danske gesandter.

interessere Bernstorff for hans ansættelse i en administrativ stilling; men selv heroverfor var Bernstorff i virkeligheden afvisende. Vi bør ikke lade os skuffe af de elskværdige vendinger, hvormed Bernstorff efter at have spurgt om, hvilken stilling her i landet der vilde tiltale Holstein mest, ender sit brev af 19. marts: „meddel det til mig, min kære greve, som til en ven, der kunde ønske at se Dem tilfreds, men som ogsaa kender Dem tilstrækkeligt til at tro, at De kun vil nævne for ham det, som det er indenfor hans rækkevidde at skaffe Dem, og at De ikke vil tilskrive ham det, hvis der ikke straks viser sig lejlighed til at tilfredsstille Dem¹.“ Holstein har sikkert ikke overhørt den alvorlige advarsel i de sidste par sætninger; da han dog uden at lade sig afskrække havde taget foranledning heraf til at nævne for Bernstorff forskellige muligheder, erholdt han et svar af 9. april: „efter alt, hvad De har gjort mig den ære at meddele mig, forstaar jeg, . . . at intet vilde passe Dem bedre end en stilling, som kunde give Dem beskæftigelse i Altona selv eller i det mindste i dens naboloskab.“ Det var det, som Bernstorff først og fremmest havde læst ud af Holsteins brev. „En generalinspektion over told- eller politivæsenet i de to hertugdømmer kunde være særdeles nyttig, men det vilde være meget vanskeligt at bestemme en saadan stillings myndighedsomraade, og den vilde, som De selv siger, blive en kilde til stadige bekymringer og vanskeligheder for den, som vilde komme til at beklæde den². En eller anden amtmandsstilling vil blot kede Dem, og jeg maa ogsaa betro Dem, at de første, som maatte

¹ R. A. — T. K. U. A. Mecklenburg C. Holsteins arkiv. 1763 ¹⁹/₃: Dites le moi mon cher comte comme à un ami qui souhaiteroit vous voir content et qui vous connaît asses juste pour croire que vous ne lui indiqueres que ce qu'il est a porté de vous procurer et que vous ne lui attribueres pas si les moyens de vous satisfaire ne s'offrent pas d'abord.

² Det er ganske urigtigt, naar Dr. Trier 35 siger, at „Bernstorff tænkte endogsaa paa at oprette et nyt embede for ham, nemlig som general told- og politiinspektør i hertugdømmerne;“ forslaget maa, som det fremgaar af sammenhængen, have været Holsteins, og Bernstorff afviser det med de i teksten anførte ord.

blive ledige, allerede alle er lovet bort. Dette gælder ogsaa, det være sagt i al fortrolighed, præsidentposten i Altona; men jeg havde tænkt paa vicepræsidentposten sammesteds, hvis der ikke til denne stillings bestridelse krævedes et studium af lov og ret, som jeg antager, at De, der har ofret Deres ungdom paa militærvæsenet, ikke har fundet tid til at ofre Dem for. Jeg befinder mig altsaa i denne sag i stor forlegenhed; forsøg, om De kan bringe mig ud deraf. Hvis De blot kunde give mig en eller anden ide¹ — efter at Holstein lige netop havde givet ham saa og saa mange meget gode ideer. Det var virkelig en meget kold og tilmed temmelig sarkastisk straale, der endte med at henvise Holstein til Moltke. —

Nu er det imidlertid sandsynligt, at Bernstorff i løbet af aaret 1763 noget har ændret sit syn paa Holstein. Herved har Holsteins ægteskab næppe spillet nogen rolle. Men Bernstorff har ikke kunnet undgaa at tage hensyn til, at det øjensynligt var lykkedes Holstein at fremkalde en vis interesse for sig hos A. G. Moltke, der havde benyttet hans hjælp ved forskellige ejendomshandeler i Holsten. Moltke har sikkert nu og da talt Holsteins sag hos Bernstorff², og det er vel nok for ligesom at vise nogen imødekommenhed overfor Moltke, at Bernstorff engang i slutningen af oktober har forespurgt

¹ R. A. — T. K. U. A. Mecklenburg C. Holsteins arkiv, 1763 7/1: Je juge par tout ce que vous m'avez fait l'honneur de me dire que . . . rien ne vous agrérait mieux que quelque place qui pût vous occuper a Altona même ou au moins dans son voisinage. L'inspection generale des douanes ou celle de la police dans les deux Duchés pourroit avoir sa grande utilité, mais il serait bien difficile d'en déterminer le pouvoir et ce serait comme vous le dites une source abondante de chagrins et de peines pour celui que en serait revêtu. Des bailliages vous ennuyeraient et il faut que je vous avoue que les premiers qui pourraient vaquer sont déjà tous destinés. Il en est de même soit dit en confidence de la présidence d'Altona, mais j'avais pensé à la vice-présidence dans la même ville, si cette place pour estre utile n'exigeoit pas une étude des loix à laquelle vous étant voué dans votre jeunesse aux armes vous n'avez je crois pas eu le loisir de vous appliquer. Je suis donc dans une sorte d'embarras à cet égard, voyez si vous pouvez m'entirer. Si vous me fournissiez quelque idée.

² Jvfr. Brenst. Pap. II, 354.

Holstein, hvilke krav han vilde stille for at overtage en diplomatisk post i udlandet. Den eneste post, om hvilken der, saavidt jeg kan se, paa dette tidspunkt kan have været tale, er posten i Warschau, der siden Ostens rappel 4. apr. var bleven bestridt af St. Saphorin, der samme dag var udnævnt til legationssekretær. Da nu posten i Warschau hidtil, ogsaa under Osten, havde været forenet med posten i Dresden, er det klart, at den for sig alene maa have været meget slet lønnet. Dette forklarer, at Holstein i sit svar af 8. novbr. taler om, at han ved et tre aars ophold i udlandet kan blive tvunget til at ofre halvdelen af den formue, som han har arvet fra sine forfædre, og derfor stiller saa vidtgaaende krav om sikring af sin fremtid efter de tre aar, at der aldeles ikke har kunnet være tale om at imødekomme dem¹. Jeg anser derfor den hele forespørgsel fra Bernstorffs side for at være gjort paa skrømt i den tanke, at Holstein af pekuniære grunde vilde være nødt til blankt at afslaa den. Heri bestyrkes jeg derved, at uden videre forhandling med Holstein bliver St. Saphorin allerede 11. novbr. akkrediteret som chargé d'affaires i Warschau.

Foruden Moltkes interesse for Holstein har det vel ogsaa maattet øve nogen indflydelse paa Bernstorff, at Holstein saa vedholdende og med utvivlsom oprigtighed i alle sine breve forsikrer ham om den højagtelse, han nærer for ham og for hans hele virksomhed som minister. Bernstorff maatte dog herved blive bragt paa den tanke, at maaske havde han, naar alt kom til alt, bedømt Holstein for haardt; maaske ønskede Holstein, hvor inficeret han end var af Altonaerluften, virkelig at høre til paa den rigtige side. Netop nu frembød der sig en lejlighed til at faa dette spørgsmaal besvaret.

I løbet af aaret 1763 maatte det blive stedse klarere for regeringen, at kritiken af dens hele system dag for dag blev stærkere, og at dens modstandere, fremfor alle Gähler og Rantzau-Ascheberg, i St. Germain havde fundet en frem-

¹ Bernst. Pap. II, 239—241. Dr. Trier 36 tager, som det senere vil blive godtgjort, ganske fejl i at henhøre Holsteins kritik af Diedes instruks til aaret 1763. Jvfr. ndfr. 169 anm. 2.

ragende fører. Virkelig alvorlig blev den fare, der syntes konseillet at true fra denne kant, da modstanden fik ligesom en fast organisation ved oprettelsen af generalkrigsdirektoriet 28. oktbr. 1763. Fra da af var konseillet: Reventlow, Thott, Moltke og Bernstorff fast besluttet paa at optage kampen for at faa denne opposition slaaet ned.

Jeg skal naturligvis ikke her komme dybere ind paa generalkrigsdirektoriet historie og navnlig ganske se bort fra den saglige side deraf. Den personlige side maa jeg imidlertid kort berøre, fordi den har betydning for udviklingen af forholdet mellem Bernstorff og Holstein, der 11. jan. 1764 blev ansat som departementschef i direktoriet.

Dr. Trier har stor fortjeneste af som den første at have givet en udførligere skildring af St. Germain's hele reformvirksomhed (Trier 37 ff.) og den modstand, den mødte fra mange sider, men ikke mindst fra konseillets. Han gør rigtigt opmærksom paa, hvor vanskeligt det var for konseillet at føre denne kamp, fordi det ikke direkte kunde træde op mod direktoriet og modarbejde dets beslutninger, eftersom militære sager forelagdes kongen ved direkte referat fra de militære kollegier uden at gaa gennem konseillet (Trier 58). Dette kunde da kun modvirke det udefra og indirekte. Udefra, nemlig fra rentekamret, som Reventlow derfor selv overtager 19. novbr. 1764 paa et tidspunkt, da St. Germain staar paa sin magts højdepunkt — fra da af fører rentekamret med Reventlow som første mand og A. P. Bernstorff som anden¹ en ved sin hensynsløse stædighed i det lange løb dræbende kamp mod direktoriet. Og indirekte, nemlig ved at gøre sin indflydelse gældende med hensyn til alle personlige forhold indenfor direktoriet, og særlig saaledes, at det søger saavidt muligt at besætte ledige pladser i direktoriet med mænd, der er eller kan blive modstandere af St. Germain. Dr. Trier tager da heller ikke i betænkning at udtale, at den tilfredshed, hvormed A. P. Bernstorff 9. apr. 1765 omtaler Fincks og Arnstedts udnævnelse til departementschefer i direktoriet, bestyrker

¹ Bernst. Pap. I, 318.

Holsteins udtalelse om, at de blev anbragt dær som opposition mod St. Germain¹.

Men blev nu ikke ogsaa Holstein anbragt dær af ganske samme grund? Alle de kendsgerninger, som Dr. Trier selv anfører, peger i denne retning. Fra første færd betragtede St. Germain og Gähler Holstein som en modstander, der skulde holdes udenfor alt, og det med god grund, eftersom Holstein paa sin side ansaa det for en af sine pligter underhaanden at holde konseillet underrettet om, hvad der foregik i direktoriet². Kun ved at paakalde konseillet kunde Holstein overhovedet hævde sig i direktoriet; kun ved Bernstorffs hjælp og først 2. maj 1764 opnaaede han at faa sin stilling som departementschef anerkendt; allerede i oktbr. 1764 forlangte St. Germain gennem Moltke hans afskedigelse sammen med Hauch og Wodroff³ og fik sat igennem, at han siden 3. decbr. 1764 skulde finde sig i at dele departementschefsføretningerne med generalauditor J. E. Schmidt, der endog fik bemyndigelse til at medunderskrive sammen med ham. Sagligt var Holstein i stadig opposition og sikkert ofte med god grund, men vistnok har han ogsaa forstaaet, at denne opposition var en del af det hverv, der var ham betroet.

Af hvem var det ham da betroet? Ja, Dr. Trier følger ikke den ganske tydelige linie, som alle kendsgerninger optrækker, helt tilbage til dens udgangspunkt. Han har ganske vist selv faaet det indtryk, at tanken om Holsteins ansættelse i direktoriet er udgaaet fra Bernstorff, men han mener dog heroverfor at maatte lægge vægt paa Holsteins egen udtalelse om, at St. Germain og Gähler ønskede hans ansættelse (Trier 37 og anm. 4). Denne udtalelse maa imidlertid forstaas cum grano salis; umiddelbart efter at have fremsat den giver Holstein en skildring af, hvorledes det i virkeligheden var gaaet til dermed. I en fortrolig samtale med A. G. Moltke „havde jeg uden nogen tanke paa

¹ Trier 70. Bernst. Pap. I, 319.

² Trier 61. Anecd. I, 56: je n'effectuais rien par mes mémoires que je remettois aux comtes de Moltke et de Bernstorff pour leur faire voir le ridicule des opérations.

³ Bernst. Pap. II, 355.

mig selv (!) sagt, at det paa grund af det store antal civile sager, som behandlede i direktoriet, og de sager, om hvilke man, inden de afgjordes, var nødt til at forhandle snart med et snart med et andet af de forskellige civildepartementer, vilde være praktisk at ansætte en civilist i selve direktoriet. Denne tanke billigede grev Moltke og kastede for udførelsen deraf sine øjne paa mig; førsteministeren, hr. Bernstorff, som har megen indflydelse paa mig, opfordrede mig ivrigt, ja ligefrem tvang mig til at modtage et forslag om at overtage en saadan stilling. Begge to handlede herved i meget god mening for mig, og maaske fordi de var i forlegenhed med, hvor de ellers dengang skulde anvende mig, eftersom jeg ikke altfor meget havde ladet mærke min lyst til at blive anvendt i den diplomatiske karriere, og der ellers ikke var nogen plads ledig, som kunde passe mig. Jeg accepterede da deres forslag, snarere for ikke at synes sær end af lyst¹.

Holsteins fremstilling svarer ganske nøje til, hvad jeg i det foregaaende har søgt at gøre gældende om hans stilling i slutningen af 1763 og Moltkes og Bernstorffs holdning overfor ham. Den viser ogsaa, at det var ham selv, der havde udkastet tanken, men at denne med særlig iver

¹ Ce fut dans cet intervalle qu'on me proposa quoiqu'entièrement sortit du militaire de prendre une place au directoir; mr. le feldt mach. et mr. de Gähler me marquoit le desirer beaucoup de même que mr. le comte de Moltke étant fort lié avec le premier et en amitié étroite avec les deux autres. Mr. le grand marechal comte de Moltke à qui dans un entretien particulier j'avois dis sans auqu'un destin sur moi même qu'a cause du nombre des affaires civiles qui se traitent dans le directoir et pour celles dont avant de les decider on étoit obligé de convenir tantôt avec l'un et tantôt avec l'autre des diferents departements civiles du royaume il ne seroit pas mal d'employer un civiliste dans le directoir, aprouva la pensée et jetta pour l'exécution ces yeux sur moi, mr. de Bernstorff le premier ministre du conseil du roi qui a beaucoup d'empire sur mon esprit m'exhorta et me pressa d'accepter le proposition, tous les deux dans un tres bon destin pour moi, et peut etre embarase ou m'employer pour lors, puisque je ne marquoit pas trop d'envie de me fair employer dans l'étranger et que nulle place se trouvoit vaquante qui pu me convenir. J'acceptois la proposition plutôt pour ne pas paroître bizarre que par envie.

var blevet grebet af Bernstorff. Og det var jo ogsaa et meget klogt træk. Derved imødekom Bernstorff Moltke og gjorde Holstein forpligtet til taknemlighed, samtidig med at han selv slap fri for ham som ansøger; konseillet vilde faa en god forbindelse, maaske en paalidelig støtte indenfor direktoriet; der var al sandsynlighed for, at det vanskelige forhold, hvori Holstein blev stillet, vilde medføre et brud mellem ham og Altonakredsen, i alt fald vilde han blive nødt til at bekende kulør. Hvis Holstein fuldt forstod omfanget og karakteren af det hverv, Bernstorff dermed overdrog ham, maatte han sige sig selv, at det var en meget vanskelig og delikat post, han var blevet stillet paa. Det fremhævede Bernstorff ogsaa for ham i decbr. 1763¹, og hermed staar det efter min formening ikke i modstrid, at han 28. apr. 1764 kan skrive til A. P. Bernstorff, at Holstein har faaet et departement, som ikke er det vigtigste, „men det er dog altid at have noget“². Modsat Dr. Trier tror jeg nemlig ikke, at denne sætning skal læses: dermed har han dog altid faaet et embede, men: dermed har vi dog altid faaet foden indenfor direktoriet.

Nu viste det sig imidlertid, at Holstein meget hurtigt løb træt. Aarsagen hertil var utvivlsomt, at det allerede efter faa maaneders forløb gik op for ham, at han ved at modtage Bernstorffs og Moltkes tilbud havde bragt sig selv i en ganske falsk stilling, og at dette var den virkelige grund til, at han af St. Germain og Gähler blev holdt borte fra ethvert medarbejde. Kort sagt, han bestod ikke den prøve, Bernstorff havde sat ham paa; det kunde ogsaa kun den gøre, der som blind partigænger kunde finde tilfredsstillelse ved at drive systematisk opposition for oppositionens egen skyld. Saa ringe var Holstein imidlertid ikke; han var tværtimod i besiddelse af megen arbejdsevne og besjælet af iver efter at deltage i et reformarbejde. I virkeligheden faldt hans anskuelser sammen med de mænds, han var sat til at bekæmpe; han vilde ligesom de rydde op i kollegiestyrelsens slendrian. Naar han kritiserede

¹ R. A. Holsteins breve og koncepter (cit. Holst. B. K.).

² Bernst. Pap. I, 464.

deres forholdsregler, var det af saglige grunde, og efterhaanden sikkert mere og mere af ærgrelse over, at de ikke vilde anerkende ham som medarbejder, for at tvinge dem dertil ved selve sin opposition. Hans fejl var, at han ikke fra først af havde forstaaet, at et samarbejde var udelukket, netop fordi han var sat ind i direktoriets som Bernstorffs og Moltkes haandgangne mand. Derfor er det ogsaa, at han, da han i 1766 giver sig til at skildre denne sin frugtesløse kamp i direktoriets, som en slags undskyldning paaberaaber sig, at St. Germain og Gähler ogsaa skulde have udtalt sig for hans indtrædelse deri. Det vil sikkert ikke sige andet, end at de ikke formelt havde modsat sig det, hvad Holstein at dømme efter hans brev til Bernstorff af 8. decbr. 1763 meget korrekt synes at have betinget sig¹.

I sommeren 1764 maa Holstein være bleven ganske klar over, hvor uholdbar hans stilling var, og at den eneste udvej, han havde, var at søge at trække sig ud af det hele. I efteraarsmaanederne 1764 søgte han orlov og rejste til Lübeck, og under dette ophold kom det til en slags forklaring mellem ham og direktoriets to ledende mænd, der meget tydeligt sagde ham deres mening i to samtidige breve af 9. oktbr. St. Germain skrev: „det er ganske vist ikke i vor magt selv at vælge vor stilling, det maa være os nok, at vi finder os til rette i den stilling, som vi er kastet ind i, og at vi i den opfører os saaledes, at vi ikke netop forøger mængden af vore vanskeligheder. Men en mand, der aldrig kan holde sig i ro, vil til sin egen og andres ulykke foretage sig alt og udføre alt i stedet for at forstaa at koncentrere sig, og derved bliver han altid blot mere til at beklage og mere ulykkelig end han vilde være, hvis han forstod at begrænse sig til det,

¹ Bernst. Pap. II, 241: puis votre Excellence approuvera qu'avant d'entrer dans un département, j'y puisse avoir la sûreté de l'approbation de celui, sous lequel on me fera servir, dans le choix de ma personne, c'est en règle, quand même je pouray me flater que celui dont il s'agit me connoît assez pour ne pas refuser d'avoir à faire à moi.

som vedkommer ham selv¹. En meget barsk tilrettevisning — men samtidig forlangte St. Germain jo ogsaa hans afskedigelse. Gähler skriver: „hvorledes end sagerne gaar, skal De dog ikke fortryde, at De er indtraadt i direktoriet. De vil altid kunne drage fordel deraf; maaske vilde De allerede derigennem have lært at tage et parti, som i det lange løb vilde have bragt Dem i en mere behagelig stilling, hvis De havde kunnet forsone Dem med ikke at tabe af syne, hvor nødvendig den forbindelse er, som straalene maa have med det punkt, hvorfra de udgaar. Med alt det har De dog her venner, som drager omsorg for Deres interesser, og det i højere grad, end De maaske vilde tro“².

Med dette brev, der er holdt i en saa langt venskabeligere tone end St. Germain's, aabnedes en korrespondance mellem Holstein og Gähler, der fortsattes i den følgende tid med større og større aabenhed og fortrolighed, og støttet ved personligt venskabeligt samvær gjorde Holstein stedse mere klar over, paa hvilken side han i virkeligheden hørte hjemme, naar han endelig skulde vælge. Hvad Gähler i dette første brev gør Holstein opmærksom paa, er partidisciplinens nødvendighed, en visdom, der er et væsentligt stykke af Gählers egen tænkemaade, men som var lige saa anerkendt og vel forstaaet af hans modstandere. Thi det maa ikke overses, at i 18. aarh. som før og senere, til

¹ R. A. Holst. B. K. 1764 ⁹/₁₀: il ne depend pas de nous de choisir notre position, il devroit nous suffir de nous trouver dans celle ou nous sommes jettés et de nous y conduire de façon à ne pas augmenter la masse de nos maux. Mais l'homme toujours remuant pour son propre malheur et celui des autres veut tout entreprendre et tout faire au lieu des sçavoir se concentrer et par la il est toujours plus à plaindre et plus malheureux qu'il ne seroit, s'il sçavait se borner à ce qui le regarde.

² R. A. Holst. B. K. 1764 ⁹/₁₀: que les affaires tournent comme elles voudront vous ne serés pas dans le cas de vous repentir d'être entré au directoire. Vous en tirerez parti: peut être en auriés vous tiré un parti qui vous eut été à la fin plus agréable, si vous eussiés pu prendre sur vous de ne pas perdre de vue la neccessité du raport que les rayons doivent avoir avec leur centre. Avec tout cela vous avés des amis ici, qui prennent soin de vos interets et plus que vous ne vous l'imaginés peut être pas.

enhver tid hvor der er politisk udvikling, er der politiske partier, der kæmper om magten i samfundet, at de ledende mænd vinder indflydelse som medlemmer af et politisk parti og bruger magten til gennemførelsen af partiets tanker og ønsker¹. Det er jo ikke først de frie forfatninger, der har skabt partierne, de har blot sat styrelsen ved partier i system og tvunget videre kredse til bestemt at tage parti. Et karakteristisk eksempel paa, hvor vel man i konseillets kreds forstod partidisciplinens betydning, er et brev af 9. novbr. 1765 til Holstein fra H. A. Ahlefeld, hvori denne meddeler, at i et bestemt spørgsmaal, der er fremme i direktoriet, er han, Finck og Schmidt enige, de andre — St. Germain og Gähler — af en anden mening. Ahlefeld fortsætter: „general Arnstedt er faldet fra for ikke at fornærme modpartiet, hvorover jeg er blevet i allerhøjeste grad overrasket“².

Hvad Holstein i oktbr. 1764 indledede, det var netop et saadant frafald, en overgang fra det ene politiske parti til det andet, med hvilket han stemte bedre overens i meninger. Det begyndte man ogsaa at ane i de bernstorffske kredse; allerede 16. oktbr. 1764 holdt den unge, men saa særdeles principfaste A. P. Bernstorff en lille prædiken for ham: „sjælsadel er langt sjældnere, end man tænker sig, og ulykkeligtvis oplyser erfaringen os dag for dag kun altfor vel om, hvor ringe vore venners tal er, og hvor faa de hjerter, der er modtagelige for en oprigtig hengivenhed, som er uafhængig af omstændighederne“³. Men for Holstein gjaldt det fra nu af kun om at blive fritaget for det hverv, som han

¹ Dette synspunkt er første gang fremhævet og med rette fremhævet af Koch i hans fortrinlige afhandling: *Struenses parti* i H. T. 6 R. V, 63 ff.

² R. A. Holst. B. K. 1765 ⁹/₁₁: Le general Ahrensted a donné à gauche, n'ayant pas voulu offenser le parti contraire, dont j'ai été extrêmement surpris.

³ R. A. Holst. B. K. 1764 ⁶/₁₀: La noblesse de l'ame est bien plus rare qu'on ne le pense et malheureusement que l'expérience journalière nous éclaire que trop sur le petit nombre de nos amis et sur la rareté de ces cœurs susceptibles d'un attachement vrai et indépendant des circonstances.

ikke mere kunde udføre, fordi det var ham overdraget af et parti, som han nu ønskede at forlade. En udmærket motivering for dette sit ønske fandt han i Schmidts ansættelse, der vel endogsaa var konseillets værk. I de første maaneder af 1765 har Holstein maaaske nu og da arbejdet i direktoriet; i juli ønskede han helt at kunne holde sig borte derfra, og 27. aug. indsendte han fra Lübeck sin begæring om afsked til Moltke¹. Men Bernstorff holdt ham fast; efter længe at have opfordret ham til med taalmodighed at blive paa sin plads, maatte han vel give ham tilladelse til at lade være at møde — men sin afsked fik han ikke. Om Holsteins tankegang i efteraaret 1765 vidner et brev fra ham til Gähler af 9. oktbr.: „om jeg tilbringer vinteren i København, i Lübeck, i Hamburg eller maaske endog i Berlin, afhænger af omstændighederne, og jeg ved endnu intet derom; men De kan stole paa, min kære ven, at jeg nok skal vide at vogte mig som var den ild for den luft, som De anbefaler mig at undgaa; jeg kender den tilstrækkelig til at være paa min post; jeg giver Dem altsaa mit ord paa, at jeg ikke mere skal indaande den, hvis den ikke først udrenses. At den, som De siger, er skadelig for Deres sundhed, forbavser mig ikke; det kan jeg let tænke mig, og det er en smerte til for mig“². Hvad kan Holstein sigte til med disse ord? Direktorieluf-

¹ Bernst. Pap. II, 243—248. Jfr. ogsaa A. P. Bernstorffs brev til Holstein af 1765 ¹⁷/₇ (R. A. Holst. B. K.): Mon oncle pense exactement comme moi au sujet de la question que vous m'avez chargé de lui faire, mon cher comte. Il croit que vous pouvés tres bien ne point aller au directoire, pourvû que cela ne fasse point d'éclat, qu'il vous supplie d'éviter.

² R. A. Inkvisitionskommissionens papirer (cit. Inkv. pap.) 1765 ⁹/₁₀: Si je passe l'hiver à Copenhague, à Lübec, à Hambourg ou même à Berlin, cela depend des circonstances, et je n'en s'çais rien encor; mais vous pouvez conter que je s'çauray me garder, mon cher ami, comme du feu de l'air que vous me recommandé d'éviter, je le connois assé pour être à mes gardes, je vous done ma parole de n'en plus respirer, s'il n'est pas purgé. Qu'il est contraire comme vous dite à votre santé je ne m'en étone pas et le pense aisément; c'est une peine de plus pour moi.

ten? i den levede Gähler dog som en fisk i vandet. Nej, „luften“ i det bernstorffske parti, som Holstein dog endnu haaber kan renses; han, som kender den, forstaar godt, at Gähler ikke kan trives deri, skønt det endnu gør ham ondt. For sit eget vedkommende skal han for fremtiden nok være paa sin post; som et brændt barn vil han sky jlden. Endnu var der da altsaa nogen vaklen hos Holstein, mere følelses- end forstandsbestemt; gennem hans ord skimter haabet om en slags forsoning, et slags samarbejde mellem partierne, naar det bernstorffske var tilbørligt udrenset. Det er da højst naturligt, at han paa dette punkt af sin udvikling har ønsket bestemtere at klare for sig, hvori modsætningen mellem de to partier bestod, og hvor uoverstigelig den var. Den bedste vej hertil var en studierejse til Berlin, fordi det var det preussiske styresæt, der stod som forbillede for Gähler og hans venner. At iagttage dette paa nært hold, ved selvsyn at danne sig fastere forestillinger om dets fortrin og mangler, maatte paa dette tidspunkt være et naturligt ønske hos Holstein.

Dette meddelte han Bernstorff i de første dage af oktober, og denne, der da kun havde tanke for formelt at fastholde ham i hans stilling, gjorde ingen indvendinger, men bad ham blot 15. oktbr. om ved et lille brev til direktoriet at anmode dette om kongens tilladelse til denne rejse, „som De jo kan sige, at De foretager af private grunde. De kan jo ikke have noget imod at lade denne Deres anmodning gaa igennem direktoriet; thi selvom De maatte have besluttet Dem til aldrig mere at sætte Deres ben dær, er De altfor besindig og kender formerne altfor vel til ikke at vide og erkende, at De ikke uden Hans Majestæts samtykke kan bryde det baand, der knytter Dem til dette kollegium“¹. Holstein sender da Bernstorff et koncept til sin ansøgning om orlov, hvori han for at give sit forehavende en saa uskyldig karakter som muligt motiverer sin ansøgning med, at det er en fornøjelsesrejse, han paatænker. Men det vil Bernstorff dog ikke lade sig byde; Holstein skal ikke tro, at han saa let lader sig føre

¹ Bernst. Pap. II, 250—51.

bag lyset. 26. oktbr. skriver han: „Deres brev til direktoriet er meget godt . . . jeg maa dog sige Dem, at hvis De ikke har virkelige grunde, som faar Dem til at ønske denne Berlinerrejse, er det ikke rigtigt værdigt for Dem at bruge lyst til adspredelse alene som motivering. Den slags rejser er kun af det gode, naar de har et alvorligt formaal“¹. Med disse ord siger Bernstorff efter min formening: De maa ikke tro, at jeg ikke har opdaget Dem, min kære greve, jeg ved meget godt, at Deres Berlinerrejse har et højst alvorligt formaal.

20. novbr. fik Holstein sin rejsetilladelse². Jeg maa meget beklage, at Dr. Trier i modsætning til Bernstorff har ladet sig skuffe af Holsteins motivering, og at han derfor har undladt at komme ind paa, hvilket indtryk det preussiske styresæt nærmere beset gjorde paa Holstein. Om denne vigtige fase i Holsteins udvikling kan jeg da kun sige, at han vilde ikke være den mand, han var, hvis han ikke havde fundet meget at kritisere; men at der ikke kan være nogen tvivl om, at hans studie deraf førte ham endnu nærmere til reformpartiets standpunkt. Da han vendte tilbage fra Berlin i febr. 1766, var dette imidlertid foreløbig besejret; 29. jan. var St. Germain og Gähler blevet afskedigede. Holstein derimod slap stadig ikke fri, men han var nu blevet uden betydning, ogsaa for Bernstorff; sommermaanederne 1766 tilbragte han paa sin ejendom „la rêverie“ i Lyngby, beskæftiget bl. a. med udarbejdelsen af de første to bind af generalkrigsdirektoriets historie (Trier 78—79).

Man vil sikkert indrømme mig, at hvis denne skildring af, hvorledes forholdet mellem Bernstorff og Holstein har udviklet sig op til sommeren 1766, er rigtig, er der ikke megen grund til at tro, at det skulde være Bernstorff netop magtpaaliggende at faa Holstein draget ud af hans „rêverie“ for at sende ham som gesandt til Berlin. Vi behøver imidlertid ikke at lade os nøje med sandsynlighedsbetragtninger; det store brevstof, der er bevaret fra efteraaret

¹ Bernst. Pap. II, 251.

² R. A. Holst. B. K.

1766, og navnlig da Holsteins egne breve til Gähler, gør det muligt for os at følge begivenhederne ganske nøje lige op til den dunkle afslutningskatastrofe paa maskeballet.

Berlin var i realiteten blevet ledig, da Bernstorff i et brev af 24. juni tilbød Diede posten i London, som denne vistnok gerne vilde have¹. Men naturligvis, i dette brevskriveriets klassiske aarhundrede kunde Diede ikke sige dette lige ud og kortfattet; han maatte opsætte en længere redegørelse for sin grunde for og imod at gaa til London, og denne modtog Bernstorff først 14. juli. Inden 7. aug. havde Diede dog endelig besluttet sig til at modtage den tilbudte post²; i slutningen af juli har man altsaa kunnet begynde at overveje, hvem der skulde være hans efterfølger.

Naar tænktes der nu først paa Holstein? Dette spørgsmaal kan vi med lethed besvare ved hjælp af brevene til Gähler. I et brev af 22. aug. kan Holstein meddele Rosenkrantz' afgang som oversekretær for marinen³ og rygter om forestaaende forandringer i generalkrigsdirektoriet, men der er i dette brev ingen vending, der lader sig forklare som en hentydning til en forandring ogsaa i hans egen stilling. Anderledes derimod i et brev af 12. septbr., hvori han udtrykker sin glæde om endelig at være sluppet ud af direktoriet som en følge af dettes omdannelse dagen før, da prins Carl af Hessen var blevet medlem af konseillet og præsident for „det høje krigsraad“, som generalkrigsdirektoriet fra nu af skulde kaldes. Holstein glæder sig over sin nu ganske frie og uafhængige stilling, „men jeg ser fra det fjerne et uvejr nærme sig mig; maaske vil man berøve mig min frihed i selve det øjeblik, da man gengiver mig den, og det, som man vil give mig, er maaske ikke saa værdifuldt som det, man berøver mig; stødet lader sig dog vanskeligt asparere.“ Derefter følger en omtale af prins Carls første deltagelse i konseillets møder, hvorpaa Holstein springer over til at omtale sine formuesforhold og meddeler, hvorledes hans indtægter og ud-

¹ Bernst. Pap. II, 194—95.

² Bernst. Pap. II, 195.

³ Fandt sted ^{25/8} Holm IV, 1. 30.

gifter vil stille sig, naar han har solgt sine ejendomme, og under den forudsætning, at han har sikkerhed for ikke at blive anvendt i statens tjeneste. Alt dette er jo tilsyneladende meget usammenhængende, og Holstein fortsætter da ogsaa: „jeg gætter de formodninger, som De uddrager af alt dette; jeg kan meget godt selv se alt, hvad man kan faa ud deraf. Imidlertid er det lige for tiden ikke let at være spaamand; der bliver stillet mange horoskoper, men de fleste af dem vil nok vise sig at være forkerte. Der har i disse dage været et mægtigt skænderi indenfor konseillet, som man mener vil foranledige højst opsigtsvækkende begivenheder, og hvis følger vi sikkert nok vil faa at se meget snart, hvis vi lever. — Hvis det kun kom an paa mig, vilde jeg hellere se mig ganske forglemt i min øjeblikkelige stilling, gøre den saa sikker som muligt og forsvinde, men det er jo nu engang ikke almindeligt at gøre det, som man gerne vilde gøre. Jeg vilde være meget sikker paa mig selv og paa, at jeg ikke gør dumheder, hvis jeg ikke vidste, at aarsager, der staar i anden række, kunde tage magten fra mig og fra min vilje; hvilket beviser, at man ofte gør uret i at dømme menneskene efter deres handlinger“¹.

Hvad det nu er, Holstein her taler om paa en saa usammenhængende Maade, kan der ikke være tvivl om, naar man ser, at han en maaned senere, i et brev af 10. oktbr. kan tale ganske aabent om sin ansættelse som gesandt i Berlin; den er da en fuldstændig afgjort sag, han

¹ R. A. Inkv. pap.: Je divine les conjectures, que tout cela vous fait tirer et je sens toutes celles qu'on en peut tirer. Cependant il n'est pas aisé de diviner juste à moment cy, bien des horoscopes sont tirés et plusieurs manqueront. Il y a eut une grande brouillerie au conseil les jours c'y, qui a pensé donner lieu à de grands éclats, et qui aura certainement des suites que nous verrons en peu, si nous vivons. S'il ne tenoit qu'à moi, j'aimerais me voir oublié dans ma situation présente, la consommer et partir, mais il n'est plus d'usage de faire ce qu'on voudroit faire, je serai bien sûr de moi de ne pas faire de folies si les causes secondes ne l'emportoient sur moi et sur mes volontés, cela prouve qu'on a souvent tort de juger les hommes par leurs actions.

skal rejse til december, vil leve meget stille i Berlin o. s. v. Saa forstaar man sammenhængen i brevet: hvad det er for en frihedsberøvelse, han ser nærmere sig, hvorfor han gør op, hvor meget han kan beregne som sin private indtægt, og hvorfor han tænker paa at realisere sine faste ejendomme. Men dette vil atter sige, at samtidig med at han 11. septbr. fik meddelt sin afsked fra direktoriet med maanedens udgang, har han ogsaa faaet meddelelse om, at man tænkte i stedet for at anvende ham som gesandt. Hvem har da meddelt ham dette? Naturligvis den mand, som samme dag, 11. septbr., overtog ledelsen af det høje krigsraad som dets præsident og samtidig for første gang var tilstede i konseillet som medlem deraf — prins Carl af Hessen. Saaledes følger Holsteins meddelelse herom og om brydningerne indenfor konseillet sig naturligt ind; det tilsyneladende dunkle og usammenhængende i Holsteins brev af 12. septbr. bliver forstaaeligt og sammenhængende.

Der er, som vi i det følgende skal se, ogsaa senere vidnesbyrd om, at tilbudet til Holstein kommer fra prins Carl, at det er ham, der i denne sag er Holsteins beskytter og talsmand hos kongen. Holsteins bemærkning om brydningerne indenfor konseillet viser tillige, at det er ham bevidst, at tilbudet til ham staar i forbindelse med disse brydninger, hvad atter vil sige, at det ikke oprindeligt er udgaaet fra Bernstorff, selv om det naturligvis er ham, der som udenrigsminister har maattet gøre ham det formelle tilbud. Hertil hentyder efter min formening ogsaa slutningssætningen, som jeg maa indrømme er vanskelig helt at forstaa og navnlig at gengive i oversættelse; hvorfor jeg ogsaa tager forbehold overfor min egen oversættelse deraf. Jeg mener, at Holstein dermed overfor Gähler vil minde om sin ansættelse i direktoriet; jeg tror, at han vil sige: fordi jeg har vanskeligt ved helt at frigøre mig for paa-virkning af bernstorffske synsmaader (*les causes secondes*), bragte jeg mig dengang i en falsk stilling; men De vilde gøre mig uret ved at dømme mig efter mine handlinger dengang; i meninger stemte jeg dengang og stemmer jeg

nu overens med Bernstorffs modstandere, og denne gang skal jeg nok passe paa, at jeg ikke gør dumheder.

Hvis denne min fortolkning er rigtig, fik Holstein meget snart lejlighed til tydeligt at lægge denne heroiske beslutning for dagen. Det vilde være højst naivt at tro, at Bernstorff, saaledes som forholdene laa i september 1766, aabent skulde have modsat sig Holsteins udnævnelse; han vilde derved kun have bragt brydningen til et krisepunkt, som det netop gjaldt om at undgaa paa et tidspunkt, da han havde grundet haab om at faa selve prins Carl draget over paa sin side. Han gik altsaa tilsyneladende ind paa tanken, men som naturligt var, forelagde han Holstein den instruks, der var givet Diede 2. septbr. 1763¹ idet han gjorde ham opmærksom paa, at den indeholdt de principer, hvorefter han ønskede, at ogsaa han skulde arbejde i Berlin². Men Holstein var sin beslutning tro paa sin post overfor bernstorffsk paavirkning. I hans papirer er bevaret nogle bemærkninger til Diedes instruks, der i form som i indhold er en højst interessant og sønderlemmende kritik ikke blot af Bernstorffs politik overfor Preussen, men ogsaa af hans hele storpolitiske system, der svævende i luften uden alliance med nogen stormagt efter Holsteins mening var „den sørgeligste og letsindigste politik, man kan tænke sig“³. Det er ganske sikkert utænkeligt, at Holstein kan have forelagt Bernstorff disse bemærkninger skriftligt i den form, hvori de er bevaret⁴; det vilde dog være en for uhørt dristighed. Men

¹ Vedel: *Correspondance ministerielle du comte I. H. E. Bernstorff II*, 149—153.

² I. R. A. Holsteins Pap. Pk. XVI, 6 findes denne afskrift af Diedes instruktion med Holsteins dertil knyttede bemærkninger, paategnet: *Minutie des instructions particulières données par. Mr. le ministre d'et. Bernsdf. au baron de Diede lors de sa nomination pour Berlin le 2. septembre 1763 et dans lesquelles principes il souhaite me voir travailler; en paategning, der er tilstrækkelig til at vise, at disse Holsteins overvejelser over Diedes instruktion ikke henhører til aaret 1763, men til aaret 1766, jvfr. ovfr. 155 anm. 1.*

³ On est sans aucune alliance parce qu'on balance toujours et ne fait rien pour en avoir. C'est on ne peut pas plus triste et frivole.

⁴ Jvfr. Trier 36.

naturligvis har han ikke kunnet undgaa i alt fald mundtligt at gøre Bernstorff rede for sin mening om instruks til Diede; netop derfor var den blevet ham meddelt. Hvor meget Holstein saa end har afdæmpet sine udtryk, har Bernstorff sikkert nok forstaaet, hvad han mente derom. Maaske har dog Holstein undgaaet direkte for Bernstorff at udtale sin mening om Diedes instruks; blandt hans koncepter er bevaret en meget interessant promemoria, indeholdende grundtræk af en special instruks for ham selv og affattet i alt fald før 24. novbr. I denne promemoria opstiller han i overensstemmelse med sin kritik af Diedes instruks som hovedprincip, at en gesandt for en stat, der er saa langt ringere end Preussen i henseende til reelle magtmidler, udelukkende bør søge at behage og vinde tilid. Og da der kun vil forekomme faa sager af virkelig politisk interesse, bør han fremfor alt søge at skaffe sig viden om Preussens indre forhold, om militære og finansielle sager, om sociale og kommercielle forhold for at kunne give gode indberetninger derom¹.

Disse synspunkter for en dansk gesandts virksomhed i Berlin var i alt fald paa det daværende tidspunkt ingeniunde Bernstorffs. At dette har staaet Bernstorff ganske klart, forekommer mig at kunne sluttet deraf, at da Holstein 15. decbr. 1766 fik sin instruks udstedt, var denne instruks kun den ganske formelle, som ord til andet var blevet hans forgængere meddelt² — men nogen specialinstruks som den, der var givet Diede 2. septbr. 1763 og Ahlefeld 22. decbr. 1753³, fik Holstein ikke. Svælget mellem hans og Bernstorffs opfattelse af det rette forhold mellem Danmark og Preussen var aabenbart for dybt.

Der kan da heller ingen tvivl være om, at var Bernstorff i forvejen til sinds at gøre alt, hvad der stod i hans magt for at hindre, at Holstein kom til Berlin, saa har han fra nu af ment det forsvarligt at benytte ethvert middel dertil. —

¹ R. A. Holst. B. K. 1766 nr. 13.

² Dr. Trier har 79 misforstaaet forholdet med Holsteins instruks.

³ Vedel: Corr. min. I., 93, 94.

Allerede i oktober har Holstein vistnok faaet fært af, at Bernstorff i det skjulte modarbejdede ham. Det er et interessant eksempel paa, hvorledes manglen af en kritisk undersøgelse af hvert enkelt af disse breve bringer historikeren til ganske at overse meget vigtige sætninger, at Dr. Trier af et brev fra Holstein til Gähler, dateret 18. oktbr., kun uddrager meddelelsen om, at grevinde Holstein kom hjem fra en maskerade hos prins Carl af Hessen paa en tid, da Holstein var ved at staa op (Trier 80). Dr. Trier mener, at dette træk illustrerer grevindens fornøjelsessyge, og bliver derved højst uretfærdig mod den smukke, unge dame; den rigtige vurdering deraf er, at hvis Holstein mente at kunne undslaa sig for at deltage i en saadan fest hos den mand, hvis støtte det under de givne forhold var meget vigtigt for ham at fastholde, saa maatte for at afværge enhver lille misstemning i alt fald grevinden bære prinsens maskebal med sin nærværelse. Det samme brev indeholder imidlertid følgende dunkle vending: „jeg har en alvorlig indrømmelse at gøre Deres menneskekundskab, selv om det koster mig en del at tilstaa, at jeg har ladet mig bedrage; jeg skylder imidlertid at gøre denne indrømmelse saavel til Deres vurderingsevne, som af hensyn til genstanden derfor, hvilken jeg i femten aar overfor Dem har nægtet at tillægge opfindsomhed; ja, min kære ven, jeg er blevet overbevist om, at den er i besiddelse af et ganske betydeligt fond deraf. Jeg vil anføre til min undskyldning, at den mest skarpsindige vilde i det punkt have ladet sig føre bag lyset, og at man for at tillægge den det, nødvendigvis maatte kende den overordentlig godt eller ogsaa have meget stærke beviser derfor; men De havde jo ogsaa haft tilfælde dertil“¹. Hvad mener Holstein med

¹ R. A. Inkv. pap. 1766 18/10: J'ay une grande reparation à fair à votre jugement quand même il m'en couteroit de convenire que je me suis trompé; je le lui dois et à l'objet auquel depuis quainze ans je vous ay refusé de lui accorder de l'esprit; oui mon cher ami, je suis convaincu il en a beaucoup et beaucoup. Je diray pour mon excuse que le plus fin s'y tromperoit, at qu'il faut bien le connoitre ou avoir de fortes preuves pour lui en juger; vous éties dans le cas.

disse højst dunkle ord? Naar vi spørger derom, maa vi med skam erkende, at de ikke synes at have været for haard en nød at knække for den skarpsindige Gähler, et eksempel paa, hvor meget aandsarbejde et brev dengang krævede af brevmodtageren, og hvor langt slettere vi er stillet end han. I et nyt brev af 29. novbr. maa Holstein dog forklare sig noget tydeligere: „naar jeg siger, at det koster mig en del at maatte tilstaa, at jeg i tyve aar har ladet mig føre bag lyset i spørgsmaalet om en bestemt persons opfindsomhed, er det ikke, fordi det i sig selv smerter mig, thi jeg kan iøvrigt ganske tiltræde Deres bemærkning om, at den slags fejltagelser kun bør virke pinligt paa dem, der overhovedet aldrig har ret. Jeg er ogsaa ganske enig med Dem om, at der er forskel paa stille og paa stormfulde tider“¹. Hvilken anden person kan Holstein sigte til med disse ord end til Bernstorff? Hvad han siger til Gähler er: nu har jeg kendt Bernstorff i en 15—20 aar, og jeg har altid ment og stadig overfor Dem hævdet, at han var det mest oprigtige og ærlige menneske, man kunde tænke sig; nu maa jeg indrømme, at jeg har taget fejl, han er underfundig. Det har De sagt til mig for saa lang tid siden, fordi De selv personlig havde haft afgørende beviser derfor; jeg beklager, at jeg dengang ikke vilde tro Dem; men der er mange andre og meget skarpsindige folk, som har begaaet den samme fejltagelse. Det kan jo ogsaa være, som De siger, at han nu er en anden; man kan sagtens være oprigtig, naar man ingen modstand møder; men naar man kæmper for livet, bruger man alle midler.

Hvad var nu det, der gav Holstein foranledning til disse betragtninger? Ganske simpelt den i sig selv højst smigrende og behagelige omstændighed, at der var blevet gjort ham et tilbud om at genindtræde i det høje krigs-

¹ R. A. Inkv. pap. 1766 29/11: Quand je dis qu'il me coute de convenir que je me suis trompé depuis vingt ans sur le sujet le l'esprit de quelqu'un ce n'est qu'à ce sujet qu'il m'en coute puisqu'au reste je suis tout à fait d'accord avec vous, que cela ne doit fair de la peine qu'à ceux qui n'ont jamais raison. Je le suis de même sur la reflexion que vous faites d'un tems beau et d'un tems orageux.

raad som enevældig departementschef med 3000 daler om aaret. Holstein, der før september 1766 havde været den uheldige ansøger par excellence, svælgede nu pludselig i de mest straalende tilbud! I denne anledning fandt han det rigtigt i en særlig promemoria af 21. novbr. at fremstille hele sagen for Bernstorff; formelt fordi han nu maatte betragte denne som sin chef, i virkeligheden naturligvis fordi han meget godt vidste, at dette tilbud til syvende og sidst lod sig føre tilbage til Bernstorff selv, og at dets virkelige mening var at friste ham til frivilligt at opgive posten i Berlin. Han begyndte med at sige, at foranledningen hertil er, at „man“ paany er kommen for at „sondere“ ham, at han har forsøgt snarere at afvise end at gaa ind paa en forhandling om den sag, som han har haft den ære mundtlig at omtale for Hans Excellence. Han har imidlertid bemærket, at hans afvisende holdning snarere har opmuntret end afkølet forslagsstilleren. Derefter følger den uforbeholdne erklæring om hans glæde over at skulle arbejde under Bernstorff og paa en diplomatisk post, som jeg allerede ovenfor (152) har anført. Der fortsættes: men nu kommer et ganske uventet forslag og bryder min sindsligevægt; jeg afviser det, men man skrider igen til angreb paa mig, det kommer fra en mand, som ikke indgyder mig tillid, men hvem jeg i høj grad skylder taknemlighed“. Derefter følger en i overvejelser klædt fuldstændig afvisning af tanken om at modtage den tilbudte post og en meget behændig henskyden af spørgsmaalets endelige afgørelse til Bernstorff selv. „Omendskønt dette drejer sig tildels om mig og mine interesser, kan man ikke være mere ligegyldig, mere passiv og mere neutral, end jeg selv sikkerlig er; jeg vil ikke tage parti hverken for eller imod; jeg vilde simpelthen overlade spørgsmaalets afgørelse til tilfældet, hvis ikke jeg kunde forlade mig paa Deres excellence, som fuldstændigt underrettet om alle de enkeltheder, som jeg ikke kan vide noget om, i kraft af Deres enestaaende skarpsindighed er den eneste, der kan dømme i og afgøre dette anliggende, som jeg kun kan anse for et spil af underordnede indflydelser (un jeu

des causses secondes), ganske saaledes, som De finder det nyttigst for staten, fremtiden og mig selv, som De altid har overvældet med alle mulige beviser paa Deres godhed og venskab¹.

Denne promemorie forekommer mig et lille mesterstykke i form og indhold fra Holsteins side. Det er nemlig ganske klart, at tilbudet om departementschefsposten i krigsraadet kun kan være gjort Holstein af en — selve prins Carl af Hessen. Beviset herfor afgiver konceptet til et brev fra Holstein til prinsen, der begynder saaledes: „jeg har været ude paa Frederiksberg for at fremstille mig for Deres Højhed og bevidne Dem, hvor rørt jeg er over de virkelig naadige dispositioner, som De har villet træffe til fordel for mig og hvorom der paany er gjort mig forslag gennem Hs. exc. generaløjtnant Huth“. I modsætning til hvad der ellers er sædvanlig brevstil i saadant tilfælde, afviser derefter Holstein ganske kort og uden nogen drøftelse prinsens forslag under henvisning til, at han af udenrigsministeren har faaet tilbud om en gesandtpost².

Dette, at det var prins Carl, der havde gjort ham tilbudet, forklarer den forsigtighed, hvormed Holstein i promemorien omtaler forslagsstilleren, samtidig med at han meget behændigt overfor Bernstorff karakteriserer ham som en person, hvem han vel skyldte taknemlighed, men som han ikke havde tillid til. Udtalte han ikke dermed netop Bernstorffs egen mening om Carl af Hessen paa dette tidspunkt? At det nu i november er prins Carl, der gør Holstein dette tilbud, hvis virkelige hensigt er at holde ham borte fra Berlin, skulde synes at staa i modstrid med, at det ogsaa var prinsen, der i september havde udpeget ham netop til denne post. Men dette finder, som jeg senere skal vende tilbage til, sin ganske naturlige forklaring deri, at prins Carl af Hessen fra september til november ganske havde skiftet politisk standpunkt. Umiddelbart efter, mod Bern-

¹ Bernst. Pap. I, 252. Det er ganske forbavsende, at Dr. Trier 79 kan referere denne promemorie, som om den gav udtryk for nogen tvivl hos Holstein om, hvilken stilling han skulde foretrække.

² R. A. Holst. B. K. 1766 nr. 6 a.

storffs og konseillets ønske, at have gennemført sit giftermaal med kongens søster (30. aug.) havde denne fuldstændig holdningsløse og meget beregnende unge prins i beg. af september indledet en forstaaelse med Bernstorff, der inden november havde ført ham fuldstændig over paa Bernstorffs side. Nu var han altsaa villig til at forsøge at hjælpe Bernstorff af med Holstein, naar det kunde ske med dennes gode vilje; længere kunde han for skams skyld heller ikke godt gaa. Naar Holstein ikke godvillig vilde opgive Berlin, var der ikke mere at gøre; thi Holstein var nu ingenlunde blot prins Carls protégé, han havde ved sine nære forbindelser med reformpartiet og ikke mindst ved sine egne meninger om dansk udenrigspolitik en selvstændig betydning, som man ikke kunde se bort fra; han havde netop derved ogsaa kongens støtte. Derfor maatte det være Bernstorff højst ubehageligt at faa sagen henskudt til sin egen afgørelse; thi aabenlys modstand fra hans side mod Holsteins udnævnelse kunde let fremkalde en krise, hvortil han paa det daværende tidspunkt endnu ikke følte sig stærk nok. Resultatet af Holsteins behændige manøvre var da ogsaa, at alt forblev, som det var.

Bernstorff maatte da nøjes med at falde tilbage paa alle ministeriers evige modstandsmetode: den passive, hvorved der i alt fald vindes tid. I sin promemorie om instruksen havde Holstein udtalt, at han ventede at rejse 11. decbr.; til Gähler skrev han 29. novbr., at han vilde vente til foraaet med at sende sit bohøve til Berlin, selv vilde han gerne rejse før 16. decbr., men „man kan vistnok ikke faa det, jeg skal have med, færdigt før den tid; maaske vil man holde mig tilbage en fjortendagstid længere, hvad der er meget ubehageligt.“

Under disse afsluttende forhandlinger om Holsteins afrejse aabnede der sig imidlertid pludselig udsigt til et nyt virkningsfuldt angreb paa ham. Som rimeligt var under de højst usikre politiske forhold, var Holstein ivrig for at sikre sin fremtid saa godt som muligt. Derfor havde han taget foranledning af prins Carls tilbud til at anmode om

dennes støtte til at opnaa enten, at han kunde beholde 1500 rdlr. i pension i stedet for 1000, eller at han fik løfte om amtmandsembedet i Tønder, naar det blev ledigt. Maaske mente Holstein, at det var meget velberegnet ved denne anmodning ligesom at holde prinsen fast i spørgsmaalet om Berlin, men det havde dog sin fare at fremsætte disse krav alt for bestemt. Det saa sikkert hans modstandere, og en skønne dag modtog Holstein en billet fra hofjægermester og kammerherre Kr. Fr. v. Gram af følgende indhold:

„Kopi af en billet, modtaget ved min hjemkomst i gaar aftes: Jeg skynder mig at sige Dem, min kære Gram, at jeg tror, at Deres ven Holstein ikke burde tøve med at skrive til prinsen, i faa ord, men meget bestemt, at han beder ham om at sige til kongen, at da man ikke vil give ham hverken en gageforhøjelse eller løfte om en fremtidig ansættelse, beder han om, at man ikke vil tage ham det ilde op, at han af personlige grunde afslaar at modtage posten i Berlin; medens han altid vil være parat til ved en anden lejlighed at underkaste sig kongens ordre, idet han haaber, at Hans Majestæt vil vise ham samme naade, indtil denne lejlighed frembyder sig. Jeg mener ogsaa, min kære Gram, at greven med al mulig fasthed bør opretholde dette standpunkt overfor Hs. excl. B....., fordi man ellers vil sende ham afsted uden at tilstaa ham noget i den tanke, at han fremfor alt ønsker at komme afsted, og at han vil finde sig i alt, snarere end ikke at komme afsted. Dette er det eneste og sidste middel til at opnaa noget paa den ene eller anden maade. Farvel. Brænd min billet saasnart De har læst den.

Jeg opfylder min vens ønske, idet jeg sender Dem indholdet af hans billet, som jeg efter hans forlangende har brændt. De vil, som jeg haaber, drage nytte af hans raad. Allerede i lang tid har jeg selv ment, at det var det eneste middel, fordi det sikrer en det, som man har, hvilket virkelig er det eneste, man kan regne med. Farvel, min kære greve. Min ven sagde mig endnu det, at han vilde paa-

tage sig at bringe Deres brev til sin bestemmelse, hvis jeg vilde give det til ham"¹.

Denne billet og dens indhold er i høj grad oplysende; den kaster et pludseligt skarpt lys over forholdene og viser os dem, saaledes som jeg her har søgt at fremstille dem. Den anonyme billetskriver gaar ud fra som bekendt mellem ham, Gram og Holstein, at det er prins Carl af Hessen, der er dennes talsmand hos kongen og direkte skal paavirke denne, medens Holstein skal vise fasthed overfor Bernstorff, der er ham uvenlig stemt og ellers vil sende ham afsted uden at tilstaa ham noget, og at Holstein saa tydeligt har lagt sit ønske om at komme til Berlin for dagen, at hans uvenner regner med, at man kan byde ham alt. Gram følger sit indstændige raad til billetskriverens. Men særlig mærkelig er rigtignok den hemmelighedsfuldhed, hvormed Gram omgiver denne sag. Hvorfor skal Gram brænde den originale billet, saa at han kun kan sende Holstein en kopi? Hvem er denne upævnede

¹ R. A. Holst. B. K. Copie d'un billet reçu hier au soir en rentrant:

Je me hâte de vous dire mon cher Gram que je crois que votre ami H. ne devrait pas tarder d'écrire au prince en peu de mots mais bien clairement qu'il le prie de dire au Roi que comme on ne veut lui ajouter ni l'augmentation ni l'expectation demandée il le supplie de ne pas trouver mauvais qu'il refuse le poste de Berlin par rapport à des circonstances particuliers, qu'il sera toujours prêt dans toute autre occasion d'acquiescer les ordres du Roi esperant que Sa Majesté lui continuera ses grâces jusqu'à ce que ce moment se presente. Je suis d'avis mon cher Gram encore que le comte doit tenir avec fermeté ce même propos à S. E. de B. parceque d'ailleurs l'on l'y enverra sans rien lui accorder croyant toujours qu'il desire y aller et qu'il se contentera de tout plutôt que de n'y s'en aller, c'est le seul et dernier moyen d'obtenir quelque chose de maniere ou d'autre. Adieu. Brules mon billet apres l'avoir lu.

Je tiens parole a mon ami je vous envoys le contenu de son billet que j'ai brulé parce qu'il me l'a demandé. Vous feres usage de ce conseil à ce que j'espere. Il y a deja longtems que j'ai cru que c'étoit le vrai moyen quand on pense solidement parcequ'il assure ce que l'on a, ce qui certainement est seul sur quoi l'on peut compter. Adieu mon cher comte. Mon ami me disait encore qu'il se chargeoit de remettre votre lettre si je voulois la lui donner.

billetsriver, der dog er villig til gennem Gram at besørge Holsteins brev til kongen videre til prins Carl! Det var øjensynligt billetsriveren magtpaaliggende ikke blot at sikre sig, at hans raad virkelig blev fulgt, men ogsaa at blive holdt à jour med denne sags videre udvikling; Holstein stod dog vel ellers endnu paa en saadan fod med prins Carl, at han nok kunde sende ham brevet direkte. Var det nu egentlig saa godt et raad at lade netop prins Carl tale for sig hos kongen, hvis uvilje mod prinsen paa grund af dennes frafald allerede længe¹ havde været stærkt voksende? Og var det ikke i det hele taget et meget farligt raad at følge for Holstein, saaledes at sætte alt paa et kort for en gageforøgelses skyld? Nej, lad os forstaa, at denne billet var en fælde, hvori Holstein blev lokket; man opfordrede ham til at stille krav, som man haabede overfor kongen at kunne betegne som urimelige og anmassende, for at resultatet kunde blive, at kongen afslog dem, og at Holstein saa, tvungen af sine egne ord, blev nødt til at opgive posten i Berlin. Denne snildt udtænkte plan slog imidlertid fejl, og det uagtet Holstein forlangte gageforøgelse. Men han gik rigtignok en anden vej end den, som hans venner havde anbefalet ham, han henvendte sig direkte til kongen selv. I et brev af 6. decbr. kan Holstein meddele Gähler, at han mundtlig har anmodet kongen om 200 rdlr. gageforhøjelse og faaet dennes løfte derom². Saa megen venlighed viste kongen en mand, naar han troede, at han vilde være ham en forbundsfælle i kampen mod konseillet.

Det var en meget stor sejr, Holstein dermed havde vundet; den betød, at han ikke længere behøvede nogens hjælp og støtte, end ikke prins Carl af Hessens. Han kunde selv og alene afslaa sine modstanderes angreb, fordi kongen holdt ham oppe. Det er da ikke mærkeligt, at hans brev til Gähler af 6. decbr. er en hel sejrxfanfare: „hvorfor vil De have, min kære ven, at jeg skal blive her til

¹ Brev fra Gregers Juel til Schack 1766 23/11. D. Mag. 5 R. III, 12—13.

² R. A. Inkv. pap. 1766 6/12. J'ay demandé de bouche au roi 200 écus d'augmentation annuelle ... et obtenu.

slutningen af januar; skulde det være for at jeg kan faa det hvide baand paa kongens fødselsdag? jeg kan med sandhed sige Dem, at jeg ikke aspirerer dertil, og at det ikke vilde være mig nogen særlig glæde. De skal vide, at hvis det i det hele taget var mit maal at blive her, havde jeg kunnet gøre det og det endog i en glimrende stilling med 3000 rdlr. aarlig gage — og det har jeg dog pure afvist. Det er en sandhed, og den vil overraske Dem; mine „venner“ er meget kede deraf; men De véd, at jeg har altid haft mine egne tanker og at jeg kun attraar at være mig selv i hele verden. Jeg vil have noget ud af livet; jeg vil ikke lade mig træde paa tæerne, jeg vil ikke sidde i et blækhus, og jeg vil ikke blandes op i intriger. Enhver skaber sig i denne verden en lykkelig stilling, hvis han kan det, ved det, der er lykke for ham, men som maaske ikke vilde være det for andre. Jeg ønsker kun et — Berlin, og det har jeg gode grunde for. Jeg tænker at rejse mellem 16. og 20. decbr.¹

I virkeligheden syntes det, som Holstein nu maatte kunne være fuldstændig sikker paa at naa sit maal. 3. decbr. omtaler Diede ham som sin givne efterfølger²; formodentlig maa han da have indhentet agrément for ham i Berlin. 15. decbr. udfærdigedes hans instruks, og kongen underskrev hans udnævnelse til gesandt i Berlin³.

¹ R. A. Inkv. pap. 1766 6/12: pourquoi voulies vous mon cher ami que je reste ici jusque' à la fin de janvier, cela seroit-il pour être décoré du cordon blanc pour le jour de naissance du roi; je vous declare avec verité que je n'y pretend pas et que cela ne me feroit aucun plaisir. Si en general mon but étoit de rester ici saches que j'auray puis le fair et meme dans un poste brilliant avec 3000 ecus d'appointements et que je n'en ay rien fait. Cela est une verité et elle vous surprendra, mes amis en sont bien fâché mais vous sçavés que j'ay toujours pensé pour moi et que je prétend être pour moi dans le monde. Je veux jouir et je ne veux être n'y gené n'y dans l'encrier n'y dans les tracasseries. Chaqu'un dans ce monde se forme une situation heureuse, s'il le peut, par ce qui est bonheur pour lui et ne le seroit peut être pas pour les autres. Je ne veux que Berlin et j'ay mes raisons pour cela . . . je dois toujours partir entre le 16 et le 20.

² Bernst. Pap. II, 196.

³ R. A. Tyske kancellis resolutionsprotokol.

For nu at forstaa, hvad der videre skete, maa vi et øjeblik vende tilbage til billetepisoden. Den har bragt en ny optrædende person indenfor vor synskreds. Det er Kristian Frederik v. Gram, nys udnævnt hofjægermester og kammerherre, knap 30 aar gammel, en mand der fra sin fødsel tilhørte det danske hofs inderste cirkel, fordi hans slægt allerede gennem et par generationer havde været paa det nøjeste knyttet dertil, idet overjægermesterembedet var gaaet i arv fra hans bedstefader til hans fader sammen med blaa baand og gehejmeraadstitler. Fra sin første tilsynkomst indenfor danske kredse havde Bernstorff haft nøje forbindelser med den Gramske slægt, i aarenes løb var der vokset et virkeligt personligt venskab op imellem dem¹. Den unge Gram, der nu havde gjort de første skridt paa sine fædres straalende bane, var en fuldendt hofmand, „en ulastelig kavalier med et smukt, næsten pigeagtigt ansigt“² — men vi gør ham dog næppe altfor megen uret, naar vi dertil føjer, at af alle de moralsk fordærvede personer, hvoraf Frederik 5.s hof bestod og som Kristian 7. arvede, var han en af de sletteste. Kun et godt aar efter disse begivenheder blev hans løbebane pludselig afbrudt; i maj 1768 faldt han i en langvarig besvimelse, der viste sig at bebude det sidste stadium af en sygdom, mod hvilken alle de mest fremragende læger: Fürsen og Hennings, Berger og Struensee, kæmpede forgæves, og som er tilstrækkelig karakteriseret ved de udslag, den giver sig; saaledes kan A. P. Bernstorff fortælle sin onkel om Grams vanvittige paafund, hvorledes han sælger hele sin garderobe og anskaffer sig nye, kostbare dragter, skønt han dag for dag bliver svagere³. Bernstorffernes brevveksling om denne sag er i det hele et yderst karakteristisk eksempel paa, hvor mildt disse mænd, der stillede meget strenge moralske krav til deres modstandere og, maa man tilføje, til sig selv, kunde omtale deres belastede venner. Men man bliver dog ganske forfærdet, naar man ser, at J. H. E. Bern-

¹ Friis: Bernstorfferne og Danmark I, 56.

² Bobé: Reventl. Pap. III, indl. 5—9, særl. 7.

³ Bernst. Pap. I, 500—504, 563.

storff 6. novbr. 1768 kan skrive, efter at døden har udfriet Gram: hvis hans sygdom ikke har været nyttig for ham selv — nemlig i den forstand at den havde bragt ham nærmere til kristendommen — vil den i mere end een henseende være til gavn for hans hustru, som har baaret den saa godt. Dr. Bobé har hertil givet faktiske oplysninger¹, der gør Bernstorffs ord mere end usømmelige.

Denne mand lader sig af den anonyme billetskriver betegne som Holsteins „ven“, og til den nys ankomne franske gesandt Blosset, der gør ham til greve, har han som ovenfor nævnt straks betroet, at han „tilbedte“ grevinden. En saadan ytring i den mands mund betyder naturligvis, at han i novbr.—decbr. 1766 har gjort kur til grevinden og ikke har haft noget imod, at alle og enhver skulde vide besked dermed. Det har han ogsaa opnaaet; thi selv hans nære venner Bernstorfferne — i alt fald Andreas Peter — har troet paa, at her var *une grande passion* flammet op. 11. oktbr. 1768 skriver han nemlig til onklen: „Gram er snarere bedre end daarligere. De skriver til mig om fru Holstein og hendes stilling i denne henseende. Det er en fuldstændig gaade for mig. Hun beklager ham, tilsyneladende paa en ganske naturlig maade, men uden at vise den mindste interesse for ham derudover; og han selv nævner hende aldrig. Ganske vist udtaler han sig i almindelighed saa lidt om det, der bevæger sig i hans hjerte, at jeg er mindre forbavset over ham“². Denne gaade, som A. P. Bernstorff er ude af stand til at løse, finder sikkert sin simpleste løsning derved, at grevinde Holstein og Gram aldrig har nærret nogen virkelig passion for hinanden; deres senere ligegyldighed er derfor ikke paataget, men ganske ægte og naturlig. Tilbage bliver da det, at i novbr.—decbr. 1766 har Gram til grevinden gjort en aabenlys kur, som hun har modtaget, uden at der har ligget nogen gensidig følelse til grund derfor. Hvilke hensigter har de da hver især forbundet hermed?

¹ Bernst. Pap. I, 516. Reventl. Pap. III, indl. 7.

² Bernst. Pap. I, 557—58.

For at finde forklaringen maa vi søge at faa at vide, hvad dette lille intrigespil endte med. Og det kan sikkert Blosset fortælle os. 27. jan. 1767 indberetter han i fortsættelse af sin tidligere meddelelse om grevinde Holstein, at hele hoffet havde sluttet sig sammen imod den unge dame, man forhindrede hende i at se kongen og vilde fratage hendes mand hans nye stilling. Kongen gjorde energisk modstand, men han maatte give efter paa grund af en skandaløs scene, der fandt sted paa et senere maskebal: medens kongen sad og talte med grevinden, som var maskeret, kom den unge dronning pludselig til og sagde i heftigt oprør til hende, at hun ikke ønskede hendes nærværelse¹. — Om denne Blossets rapport er først at sige, at den utvivlsomt ligesom hans rapport af 23. decbr. indeholder den officiøse version. Thi eftersom tiden gik og det viste sig, at Holstein slet ikke blev udnævnt til denne stilling i krigskommissariatet, som netop skulde sikre grevindens forbliven ved hoffet, blev det nødvendigt til den tidligere officiøse forklaring at føje et supplement, der gjorde det forstaaeligt, hvorfor der trods grevindens store indflydelse over kongen alligevel ikke blev noget ud af det hele. I slutningen af januar blev dette saa meget mere nødvendigt, som de indviede nu vidste, at Holstein meget snart vilde blive udnævnt til amtmand i Tønder, der var blevet ledigt 15. jan. og hvortil Holstein udnævntes allerede 3. febr. (Trier 82). I alt fald underhaanden maatte de fremmede gesandters naturlige nysgerrighed tilfredsstilles, og Blosset havde jo sin gode forbindelse i Gram. Dertil kom, at efterhaanden sivede det vel nok ud til videre kredse, at der virkelig havde fundet en scene sted mellem dronningen og grevinden, saaledes som Blosset skildrer den; meget behændigt forandredes da blot kronologien lidt, scenen henlagdes til et senere maskebal end 18. decbr. — og en tilfredsstillende version var tilvejebragt.

Med andre ord: den scene, som Blosset skildrer, er netop den, der er forefaldet paa maskeballet 18. decbr. Denne konjektur, hvorved forklaringen om, at det var grev-

¹ Barthélemy: *Histoire des relations de la France et du Danemark 1751—1770*, 268.

inden, der ved sin indflydelse over kongen fik denne til at tilbagetage Holsteins udnævnelse, ganske bortfalder, støttes ved en række gode sandsynlighedsbeviser og er i virkeligheden den eneste, der dækker alle de kendsgerninger, som nødvendigvis maa finde forklaring.

Rigtigheden af Blossets kronologi er udelukket af den simple grund, at i tiden mellem 18. decbr. og 27. jan. fandt der kun to maskeballer sted ved hoffet, nemlig 8. og 22. jan. — og ved ingen af dem var grev eller grevinde Holstein til stede¹, meget naturligt, hvis dronningen 18. decbr. ligefrem har bortvist grevinden.

Intetsteds, end ikke i Holsteins memoirer eller i hans saa fortrolige brevveksling med Gähler, forekommer der den mindste hentydning til, at grevinden under noget som helst paaskud skulde være uvillig til at blive gesandtfrue i Berlin. Det er jo dog ogsaa en højst urimelig tanke, at hun skulde have foretrukket at blive i København; Berlineropholdet havde været en lykkelig, straalende tid for hende saavel som for ham, vel modtaget som de var blevet det i de højeste kredse; naturligvis var hendes ønske om at vende tilbage dertil ligesaa oprigtigt, ja vel mere brændende end selv Holsteins.

Der er intetsteds udenfor den officiøse forklaring hos Blosset og Gregers Juel nogen hentydning til, at grevinden virkelig har søgt at vinde kongen. Det er i alt fald udelukket, at Bernstorfferne selv kan have troet paa denne krønike; det fremgaar tilstrækkelig af, at A. P. Bernstorff endnu halvandet aar efter mener, at hun virkelig i den tid har været alvorlig optaget af Gram. Jeg behøver ikke at tilføje, at der ikke hos Holstein findes mindste spor af en hebrejdelse mod hende, tværtimod, hans udtryk for en virkelig ømhed for „petilgen“ synes snarere varmere, efter at modgangen har ramt dem, end før. Derfor kan hun ogsaa med fuldstændig sandhed skrive til fru Gähler 17. febr.: „det er sandt, min kære „Gaehlerten“, at det er et helt aarhundrede siden jeg har skrevet til Dem, men jeg vil aabent sige Dem grunden dertil . . . jeg har i

¹ R. A. Hofmarskallatets Archiv O. M. 27.

denne tid været saa fuldt optaget af vore egne sager og samtidig uden at ville det saa overvældet af hofintriger og en masse smaaling . . . gud skal vide, at rollen som intrigant allerede længe har kedet mig, den passer aldeles ikke for min karakter, men nødvendigheden, forhaabningerne og lejligheden faar os til at forsøge mange ting, hvad jeg dog lykkeligvis ikke behøver at angre, da jeg ikke har noget at bebrejde mig¹.

Hvad grevinden havde foretaget sig, var da ganske simpelt efter sin bedste 18-aars forstand at søge at gøre sit til, at hendes mand kunde opnaa den stilling, som baade han og hun i saa høj grad attraaede. Hun har selvfølgelig i november vidst, at som sagerne nu stod, var kongen den eneste, som Holstein havde at støtte sig til. Hvad det gjaldt om, var da at søge lejlighed til adgang til kongen for at kunne paavirke ham til vedblivende at fastholde Holsteins udnævnelse. For en ung dame gik vejen alene gennem hoffets selskabelighed, at kunne deltage saa meget som muligt deri var da den første betingelse. Og her syntes det at hjælpe hende, at Gram bære hende med sit kurmageri; hun modtog det, fordi han kunde drage hende ind i hoffets inderste cirkler og skaffe hende hyppig lejlighed til at tale med kongen. Og Gram har sikkert søgt at skaffe hende alle mulige lejligheder dertil; thi der kan næppe være tvivl om, at hans hensigt med „tilbedelsen“ af grevinden har været at fremkalde netop den scene, som Blosset skildrer. Hvorfor? Fordi alle andre midler, man havde forsøgt, til at faa kongens beslutning med hensyn til Holstein omstødt, havde vist sig virkningsløse, og der derfor kun var tilbage at gribe til det sidste

¹ R. A. Inkv. Pap. 1767 17/2: Il est vrai, ma chère Gæhlerten, qu'il y a un siècle que je ne vous ai écrit, mais je vous en dirai franchement la raison . . . j'ai été dans ce tems ci si fort en confusion pour nos affaires et en même tems sans le vouloir si surchargée d'intrigues de cour et de millions de petites affaires particulieres . . . Dieu scait que le role d'intriguante m'ennuyoit depuis longtems, il ne correspond point à ma caractere, mais la necessité, l'esperance et l'occasion nous font tenter bien des choses, dont heureusement, n'ayant point de reproches a me faire, je n'ai auqu'un regret.

middel, det Ditlev Reventlowske magtmiddel overfor kongen: forskrækkelsen. Grevindens samtaler med kongen blev dronningen meddelt — og kun en maaned efter sit bryllup stod dronningen harmsnysende overfor sin gemal og forlangte grevinden bortvist. Man kan ikke tvivle om, at scenen jo har haft *éclat*, eftersom de agerende var børn paa 15, 17 og 18 aar. Da den havde vareet sin tid, traadte iscenesætterne til, Gram¹ eller vel snarere selveste overkammerherren i største vredesudfoldelse -- tilbage stod da en overrumplet, forvirret og rædelsslagen dreng, som det var let at overbevise om, at efter denne enestaaende skandale var der intet andet at gøre end at kassere Holsteins udnævnelse. Og da overkammerherren havde meddelt udenrigsministeren begivenheden, viste det sig, at excellencerne i dette punkt var af ganske samme mening. Holsteins udnævnelse maatte med det samme og uigenkaldeligt tages tilbage; foreløbig havde man jo tilbudet om pladsen i krigskommissariatet at falde tilbage paa.

Da derfor Holstein dagen efter, 19. decbr., kaldtes til kongen, fik han ikke denne i tale, men prins Carl, hvem det delikate hverv naturligt maatte tilfalde. Dette fremgaar af et koncept til et brev til denne, som Holstein har nedskrevet vistnok umiddelbart efter samtalen. „Jeg har nøje overvejet det, som Deres højhed har været saa naadig at sige mig i kongens navn, og jeg har deri fundet meget, der kun kan fremkalde bitterhed hos mig. I dette kritiske øjeblik kan jeg ikke søge hjælp eller støtte hos nogen anden end hos Dem, overfor hvem jeg nærer en saa levende og ærbødig erkendtlighed, at intet vil kunne faa mig til at glemme den. Saadan som sagerne staar, beder jeg Deres højhed tage under overvejelse at gøre et nyt forsøg hos Hs. Maj., idet jeg da opsætter indtil torsdag at overgive til kongen en *memoire*, saaledes som De har raadet mig til,

¹ Det synes, som om Gram har gjort fremkaldelsen af saadanne balquereller mellem damer i politisk øjemed til sin specialitet; en lignende scene et par maaneder senere paa et bal hos Schimmelmänn, som Gram ogsaa havde foranlediget, gav stødet til prins Carl af Hessens fald. D. Mag. 5 R., III, 14.

for at De kan faa tid til at foretage denne handling. Det gælder om at faa at vide, om ikke Hs. Maj., i betragtning af de trufne arrangementer og kongens beslutning med hensyn til mig, alligevel vilde være saa naadig at lade mig rejse til Berlin — jeg ønsker selv intet bedre — hellere end at beholde mig her, enten paa pension eller i en stilling, som jeg i flere aar har søgt at slippe ud af . . . hvad der vil give mig baade hjemme og ude skin af at være falden i unaade. At lade mig rejse vil koste kongen mindre . . . og det vil altid kunne forklares som en udsættelse, medens en anden ordning nu med det samme . . . vil give offentligheden et ugunstigt indtryk af mig. Men skal det være saadan . . . maa jeg foretrække helt i stedet for halvt at blive betragtet som en mand, som man blankt har afskediget, og at det, som Hs. Maj. bestemmer for mig, maa blive en pension med tilladelse til, at jeg maa trække mig tilbage og nyde den i ro et eller andet sted i provinsen, hvor jeg i det mindste vil kunne leve af den, hvad jeg ikke vil kunne gøre i København, hvor jeg uden egen skyld vil have den ærgrelse at se mig som skydeskive for mine fjender og hoffet¹.

¹ R. A. Holst. B. K. 1766 nr. 18.: J'ay fais mes reflexions sur ce que Votre Altesse m'a fait la grace de me dire dans le nom du roi et j'y ay trouvé beaucoup d'étoffe d'amertume pour moi. Je n'ay d'autre recours et d'autre ressource dans ce moment critique qu'en elle et mon coeur est penetré de la plus respectueuse reconnaissance pour sa persone dont le souvenir ne s'efacera jamais de ma memoire. Les choses etant comme elles le sont, je soumet au jugement de Votre Altesse pour en fair une nouvelle tentatif aupres de Sa Mté avant de lui adresser en mains propres un memoir (ce que je remetray jusqu'au jeudy) comme elle me l'a indiqué, pour lui doner encor ce tems pour agir. C'est de sçavoir comme de la maniere que les arrachements sont prit et que Sa Mté s'est decidé à mon égard si Elle n'agrèeroit plutôt tres gracieusement de me faire partire pour Berlin, je ne demande pas mieux, en place que de me garder ici soit à pension soit dans les affaires sur le pied et les appointements que depuis plusieurs années je me suis fuit, ou je ne sert à rien au roi ou je me desort beaucoup et ce qui me done et dans l'étranger et dans le pays l'air d'un disgracié. Il en coute moins au roi et mes arrangements sont une fois prit de me faire partire, tout est dit par

Dette koncept giver os den interessante oplysning, at det eneste positive, prins Carl har haft at sige Holstein fra kongen, var, at han ikke skulde til Berlin, om han skulde have pension eller anbringes i krigskommissariatet, stod endnu hen, det hele var overhovedet saa usikkert, at Holstein kunde tænke sig muligheden af alligevel at komme afsted. Der kan altsaa ikke være tale om nogen ordre fra kongen i henhold til et løfte til grevinden, det er en ren krønike. Heller ikke var der tale om at vise Holstein særlig naade eller særlig unaade, tværtimod, Holstein selv anmoder om, at det maa faa udseende af, at han er falden i unaade, fordi det dog er den bedste forklaring og kan tillade ham at trække sig tilbage med pension.

Alligevel saa Holstein sig besejret — hans modstandere var dog mere „opfindsomme“, end han selv efter saa mange erfaringer havde antaget dem for. De havde opnaaet det vigtige for en tid at forhindre Holstein og grevinden i at kunne opnaa direkte adgang til kongen. Ganske vist kun for en kort tid; 7. febr. kan Holstein skrive til Gähler, at han ofte er sammen med kongen og taler med ham, og at han ogsaa staar godt med kongens omgivelser undtagen med Reventlow, thi „han er i allerhøjeste grad imod mig, og kongen, som fra mig ved, paa hvilken fod vi staar med hinanden, ler derad.“ Og 12. febr. er grevinden atter til maskebal paa slottet¹.

ia, cela ne pourra se nomer qu'un retardement tandis que le contrair réglé sur le pied qu'il est et diferent de ce que Sa Mté m'avait dit fait une mauvaise impression à mon sujet dans le public; que si cela doit être . . . il ne me reste qu'a desirer d'avoir non pas à moitié mais en entier l'air d'un homme qu'on r'envoît et que ce que Sa Mté me distine soit une pension en forme avec la permission de me retirer et d'en jouir tranquillement dans ma province ou du moins elle suffira à mon entretien ce que cela ne pouroit fair à Copenhague ou j'auray sans le meriter le chagrin de me voir la visée de mes ennemis et les courtisans.

¹ R. A. Inkv. pap. 1767 7/2: et comme je le parle assés souvent ceul et la derniere fois encor trois heures de suite, que je suis tres bien avec ceux qui l'entoure . . . excepté Reventlow, il est outré contre moi et le roi qui scait par moi sur qu'el pied nous sommes ensemble en rit. — Grevinde Holsteins ovfr. anførte brev.

Men i de første to-tre uger kunde Holstein altsaa ikke hævde den kvadratalen foran kongen selv, som det under enevælden var nødvendigt for en politiker at kunne staa paa. I denne tid mente hans modstandere, at det maaske vilde være muligt at støde ham endnu dybere ned. Prins Carl har næppe foretaget nogen henvendelse til kongen, i alt fald kom der ikke noget ud deraf, og faa dage efter er alt saaledes omskiftet, at det nu er Holstein selv, der i en allerunderdanigst promemoria til kongen og hans conseil maa bede om nogen erstatning og en genansættelse, eventuelt i den ham saa forhadte stilling i krigskommissariatet, hvorom han nu maa paaberaabe sig givet løfte. Denne promemoria ledsagede han med et brev til Bernstorff, hvorpaa han erholdt følgende svar:

„Den stilling, hvori De befinder Dem, er højst ubehagelig og meget sørgelig; ingen føler det mere levende end jeg, men, min kære greve, jeg har hverken midler til at forbedre den eller nogen adkomst til at foretage mig noget derfor. Jeg havde arbejdet for at lade Dem indtræde i mit departement, jeg havde ogsaa opnaaet det; men mit arbejde er blevet gjort frugtesløst. Ved hvem og hvorledes? Det ved De selv. Det baand, som skulde knytte Dem til udenrigsministeriet har De brudt i det øjeblik, De har samtykket i at forblive her og genindtræde i kommissariatet. Konseillet, som har gjort sig det til en urokkelig grundsætning ikke at tage sig af sager, der ikke vedkommer det, vil hverken have vilje eller magt til at blande sig i de arrangementer, der træffes indenfor krigsdepartementet; og hvad mig selv angaar, kan jeg vel uden vanskelighed skrive i glemmebogen, hvor ubehagelig begivenheden 15. decbr. har været for mig, fordi jeg ikke har nogen art af bebrejdelse at gøre mig ved denne lejlighed, eftersom jeg kun har handlet saaledes, som et hjerteligt og ærligt venskab for Dem tilskynkede mig til; men jeg vilde aldrig kunne tilgive mig selv, hvis jeg endnu engang udsatte mig for et lignende eventyr. Jeg ser mig altsaa i dette øjeblik nødsaget til at være absolut unyttig for Dem. Jeg har sagt Dem det straks, og jeg kan ikke undlade at gentage det for Dem. Der kan

atter komme tider, da det kan blive mig tilladt at bevise Dem, at jeg altid er den samme for Dem, men dertil vil flere omstændigheder udkræves, af hvilke endnu ikke en er indtraadt¹.

Dette brev er efter min formening et særlig udpræget eksempel paa de vanskeligheder, som læsningen af det 18. aarh.s brevstof frembyder. Læst efter sin ligefremme ordlyd og i den tanke, at Bernstorff overalt er et meget paa-lideligt sandhedsvidne, kan det tages som bekræftelse af saavel Blossets som Gregers Juels forklaring, der forudsætter, at Bernstorff havde ønsket Holstein til Berlin og derfor blev vred over at se sin beslutning omstødt af grevinden. Dr. Trier siger da ogsaa: den hemmelighedsfulde maade, hvorpaa Bernstorff et par dage senere omtaler sagen i et brev til Holstein, tyder ogsaa paa, at fortællingen er rigtig (Trier 80—81).

Men analyserer man det paa baggrund af den fremstilling af sagens forløb, der her er givet, bliver vurderingen saavel af brevets virkelige indhold som af Bernstorffs værdi som sandhedsvidne i dette særlige tilfælde en ganske anden. For det første behøver Bernstorffs omtale af den maade, hvorpaa udnævnelsen var blevet omstødt, ikke at bestyrke den officiøse forklaring; hans undvigende omtale deraf kan lige saa godt referere sig til sammenstødet mellem dronningen og grevinden. Hvis den overhovedet refererer sig til balscenen — thi man bør vel bemærke, at Bernstorff nok synes at hentyde til denne begivenhed, men dog med megen behændighed undgaar at tillægge den nogen betydning. I den næste sætning faar Holstein nemlig at vide, at det er sig selv, han har at takke for, at Bernstorff nu staar magtesløs; det egentlig afgørende er, at han har samtykket i at blive og indtræde i kommissariatet. Bernstorff har godt forstaaet, at overfor Holstein selv var maskerade-forklaringen for tynd; han skyder derfor skylden over paa ham selv.

Kun ved denne fortolkning bliver Bernstorffs frygt for at komme til at lide et nyt nederlag, hvis han vilde hjælpe

¹ Bernst. Pap. II, 255. Original i R. A. Holst. B. K.

Holstein ind i kommissariatet, forstaaelig. Den frygt kunde han umulig nære, hvis det netop var det, grevinden havde opnaaet kongens løfte om; men det er slet ikke grevindens indflydelse, Bernstorff frygter for, det er Holsteins egen antagne karaktersvagthed og vægelsindethed.

Rent ud kostelig er dernæst bemærkningen om konseillets ikkeindblandingsprincip. Dette konseil, hvis hele politik overfor generalkrigsdirektoriet netop havde bestaaet i at benytte den indflydelse, det havde i personelle spørgsmål, til at sætte den ene modstander af St. Germain og Gähler ind deri efter den anden! Bernstorff har den dristighed at bruge dette paaskud om konseillets ikkeindblandingsprincip overfor selve den mand, som i sin tid var blevet anbragt i direktoriet netop i kraft af konseillets indflydelse. Holstein i alt fald kan ikke have ment, at Bernstorff her talte sandhed; han har meget vel forstaaet, at alt dette kun var et paaskud, og det synes efter brevets hele formulering mest nærliggende, at Bernstorff selv ikke har haft noget imod, at Holstein opfattede det saaledes.

Men derfor kan vi ogsaa roligt se bort fra Bernstorffs forsikring om det store arbejde, han havde gjort for at faa sin ven Holstein ind i den diplomatiske karriere. Det vilde efter den forsigtige holdning, Bernstorff havde indtaget, være meget vanskeligt at føre bevis for, at hans forsikring var positivt uoverensstemmende med sandheden; men ogsaa her mener jeg, at det har været Bernstorff temmelig ligegyldigt, om Holstein vilde tro paa hans forsikring eller ej.

Ja, i virkeligheden tvinges vi til at antage, at Bernstorff endog direkte lader Holstein forstaa, at denne forsikring kun er en talefigur. Den mærkeligste sætning i hele brevet er nemlig denne: jeg kan vel uden vanskelighed skrive i glemmebogen, hvor ubehagelig begivenheden 15. decbr. har været for mig. En flygtig læser vil straks sige: ja, naturligvis, det er begivenheden paa maskeballet, Bernstorff sigter til. Men maskeraden var jo natten mellem 18. og 19. decbr. Er det da en fejllæsning? Nej, i originalen staar ganske tydelig 15. Er det da en huskefejl? En mærkeligt

uheldig huskefejl — thi 15. decbr. er datoen for Holsteins udnævnelse til gesandt i Berlin, og hvad Bernstorff derfor kommer til at sige, er, at det var selve Holsteins udnævnelse, der havde været saa højst ubehagelig for ham, men at han dog nu kunde se bort derfra.

Er det nu tænkeligt, at han virkelig har villet sige Holstein ogsaa dette? At han nu har ønsket endelig at demaskere sig, endelig og en gang for alle at lade Holstein selv forstaa, hvor han havde ham. Jeg tror det, fordi brevets hele kolde, ligegyldige og absolut afvisende tone leder saa naturligt op dertil. Da Bernstorff skrev det, mente han, at nu var øjeblikket kommet, da han endelig og for altid kunde gøre sig fri for denne Holstein; nu var han uden kongens støtte, maaske i unaade, forladt af alle, nu skulde han have sandheden at vide paa en saadan maade, at vel ikke den tilfældige læser, men han selv forstod den. Saa vidt gaar altsaa det 18. aarh.s brevskrivningskunst, naar vi staar overfor en af dens mestre.

Brevet var fra Bernstorffs side ment som et naadestød til den faldne; hans forsigtighed byder ham dog at holde en bagdør aaben: der kan atter komme tider o. s. v. Naar de endnu ikke indtrufne omstændigheder indtraadte, naar det viste sig, at Holstein mod forventning atter fik politisk betydning, ja, saa vilde Bernstorff atter være „den samme“ overfor Holstein som før, og saa vilde 15. decbr. naturligvis kun være en huskefejl. Disse tider kom hurtigere end han havde ventet; derfor den ængstelige spørgen nyt om grev Ulrik i Bernstorffernes breve fra 1767 og 1768, derfor Johan Hartvig Ernsts glæde over de lange, venskabelige samtaler med ham, skønt han nu kun var en af landets mange amtmænd. Det er dog et højst karakteristisk træk af stormandens selvbedrag, at Bernstorff i 1771 en kort tid kan glæde sig over Holsteins kaldelse til regeringen i København, fordi han er en „ven“¹. Som om en smule personlig venlighed overfor Holstein kunde ophæve dennes erindring om Bernstorffs brev, der laa omhyggelig gemt blandt hans papirer.

¹ Bernst. Pap. II, 652.

Ejendommeligt er det at se, at Holstein tydelig nok ikke selv har kunnet helt forstaa, hvorledes han skulde opfatte det, der var sket, og navnlig ikke, hvad der, bortset fra den almindelige modstand han overalt mødte, havde været den egentlige aarsag dertil. Det er meget interessant gennem hans memoireværker at følge udviklingen i de tanker, han gør sig herom.

Sin „histoire de la naissance du directoire général de guerre“ har han oprindelig afsluttet med andet bind netop i septbr.—oktbr. 1766. Han ender det med en omtale af prins Carl af Hessen, en blid og nobel karakter, men intrigant og ærgerrig, hvem Bernstorff skylder, at han har kunnet holde sine modstandere stangen. Tilsidst staar, saavidt man kan læse det under det senere overskrevne: den post, „man“ — efter sammenhængen prins Carl — „har overdraget mig . . . er i Berlin“. Efter februar 1767 er denne sætning forandret til: den post i Berlin, som man overdrog grev Holstein — han skriver nu i tredje person — for at fjerne ham og skaffe sig af med ham, opnaaede han ikke; den blev ham frataget 24 timer før hans afrejse og kort tid efter fik han amtmandseembedet i Tønder, hvor amtmanden var død¹. Her kan han da ikke finde anden forklaring end, at det hele fra først til sidst er gaaet ud paa at holde ham hen med snak til det øjeblik kom, da man kunde gøre sig endelig fri for ham. Jeg mener, at hermed gengiver Holstein meget nøje den opfattelse, som maatte paatvinge sig ham ved læsningen af Bernstorffs brev; dette „se défaire de lui“, skaffe sig endelig af med ham, rammer paa en prik tonen deri. Og da det dog var Carl af Hessen, der var kommet ham til hjælp i hans

¹ Hist. dir. II, apostille: Bernstorff . . . qui n'a dut son soutien qu'en credit qu'il a sur le prince de Hesse et ses grands talents personnelles. Le prince de Hesse . . . est d'un caractère asse doux et généreux, mais intrigant et ambitieux . . . La mission dont on chargeoit pour l'éloigner et se défaire de lui le comte de Holstein pour Berlin n'eut pas lieu, il en fut exempté 24 heurs avant de partire et recut peu de tems apres le bailliage de Tundern dont le bailly mourut.

dybe fald og havde støttet hans ønske om Tønder¹, er det klart, at Holsteins forklaring sigter direkte paa Bernstorff.

I 1768 genoptager Holstein sin historiske forfattervirksomhed og skriver tredje bind af generalkrigsdirektoriets historie; formodentlig i løbet af sommeren, efter at han i de første maaneder af aaret har haft lejlighed til at tale en hel del med Bernstorff². Han begynder med paany at omtale den begivenhed, hvormed andet bind slutter: alt var i den grad afgjort, at jeg havde bestemt dagen for min afrejse, haft afskedsaudiens hos kongen og aflagt visiter overalt ved hoffet og i byen, og faaet udleveret min instruks og chifrene, da kongen dagen før min afrejse lod mig kalde for at sige mig, at jeg havde at blive, og at han havde bestemt mig til chef for krigskommissariatet. Jeg havde ikke næret noget særligt ønske om at kaste mig ind i den diplomatiske karriere³, men jeg havde endnu mindre lyst til at vende tilbage til en militær stilling. Det var ikke mig selv, som havde bevirket eller givet foranledning til denne forandring, men venner, som hellere saa, at min hustru blev i landet, end at hun rejste bort derfra, og som havde bragt kongen og den, der stod ham nær, til at virke i deres interesse⁴.

Nu endelig havde Holstein altsaa erfaret, hvem der havde været mester for den maskeradescene, der hidtil

¹ Hist. dir. III, 2.

² Bernst. Pap. I, 261.

³ Man maa ikke se bort fra, at i Holsteins beretning er der nu en naturlig og stærk tendens til at udviske, hvor haardt slaget havde ramt ham.

⁴ Hist. dir. III, 1. Ce n'étoit pas moi qui avoit opéré ou occasioné ce chanchement, mais des amis à qui la præsence de ma femme (rettet til: ma præsence et celle de ma femme) dans le pays étoit agréable plutót que sa (rettet til: notre) départ et qui avoit mis le roi et ce qui l'entouroit dans leurs intérêts. Hvor vaklende Holsteins ortografi end er, saa at han ligesaa vel kan skrive ce qui l'entouraient som ceux qui l'entouroit, mener jeg dog, at det dobbelte singularis er for bestemt til, at man uden videre tør tro, at det er en ortografisk fejl for ceux qui l'entouraient. Derfor antager jeg, at Holstein dermed sigter til dronningen, og har oversat stedet i overensstemmelse hermed.

har været ganske uforstaaelig for ham saavel som for grevinden, eller som de i alt fald kun har kunnet forklare sig som et ganske spontant og højst taabeligt udslag af barnedronningens jalousi. Jeg kan ikke se, at der er nogen mulighed for at tage disse Holsteins ord til indtægt for Blossets forklaring¹, tværtimod, den direkte hentydning til dronningen, som de efter min formening indeholder, bestyrker min konjektur om scenens karakter, og det er dog ganske klart, at Holstein med „venner“ kun kan sigte til Gram og, hvis flertalsformen ikke er et skjul, tillige til fru Gram².

Naar vi betænker, at det daværende forhold mellem Gram og grevinden netop samtidig var paa tale i de bernstorffske kredse³, er det vel næppe for dristigt at føre Holsteins nyerhvervede viden tilbage hertil. Det var jo ogsaa en meget god forklaring, forsaavidt den i Holsteins øjne maatte disculpere Bernstorff saa vidt, at denne dog altsaa ikke selv direkte havde foranlediget hans fald. Den kunde altsaa noget fjerne en alvorlig hindring for det venkabeligere forhold, Bernstorff var saa ivrig efter at tilvejebringe, nu „da de flere forskellige omstændigheder var indtraadt.“ Derimod var den ikke egnet til at gøre grevinden blidere stemt overfor Bernstorff, fordi den lod hendes uforsigtighed overfor Gram være en medvirkende aarsag. Jeg antager da ogsaa, at det er hendes harmfulde protester, der har bragt Holstein til at rette sin tekst fra enkelttal til flertal, saa at der kom til at staa: at jeg og min hustru blev i landet, end at vi rejste bort . . .

Derefter forstaar man bedre Bernstorffs ængstelse, da han i juni 1770 atter skal møde grevinden i Slesvig⁴. Thi paa dette

¹ Hvad Trier 192, anm. 136 synes at gøre.

² Om den meget unge fru Grams ivrige deltagelse netop i denne slags intriger taler Charlotte Biehl Hist. Tskr. 3 R. IV, 359.

³ Jvfr. ovfr. 181

⁴ Bernst. Pap. I, 598—599. . . mad. la c. de Holstein a dû arriver hier au soir. Je compte avoir de ses nouvelles par Sturz qui a dû souper avec elle, et je me hâteray de lui envoyer le chapeau que mad. de Gramm lui destine. J'espère qu'en qualité de victime du dit chapeau je seray bien reçu d'elle. — Saa spøgefuld kan hr. udenrigsministeren være.

kritiske tidspunkt af hans ministerbane gjaldt det tydeligt nok for Bernstorff om at søge at holde Holstein borte fra den kreds af mænd, som nu var ved endelig at tage magten ud af Bernstorffs hænder, og hvis synsmaader Holstein i det store og hele delte. Jeg tror, at den nye og tredje forklaring, som vi møder i Holsteins historiske beretninger, maa henføres bl. a. til disse samtaler i Slesvig juni 1770. Begyndelsen af hans beretning er naturligvis den samme som altid, kun at den lidt bestemtere fremhæver prins Carl som den virkelige ophavsmand: fra krigsdirektoriet afskedigede prinsen af Hessen Rosenkrantz, i hvis sted han lod guvernør, grev Ahlefeld genindtræde, og mig, der blev bestemt til at remplacere hr. Diede som envoyé extraordinaire ved hoffet i Berlin. Men slutningen lyder: det skete endnu i dette samme og første aar af denne regering, at kongen skiftede tanker med hensyn til mig, vilde, at jeg skulde blive i hovedstaden for at være chef for krigskommissariatet og valgte oberst, grev Görtz til i mit sted at gaa til Berlin, og det ganske af eget frit valg uden at raadføre sig med grev Bernstorff eller med nogen af hans andre ministre. Resultatet blev, at grev Görtz alligevel ikke kom til Berlin og at jeg ikke fik stillingen i kommissariatet¹.

Denne forklaring havde den fordel, at den ikke blot disculperede Bernstorff, men ogsaa grevinden. Det var selvfølgelig ikke den ligegyldige hændelse paa maskeraden,

¹ Anecd. hist. I, 75, 78—79: Le prince de Hesse fit sortir Rosencrantz du directoire militaire, que le grand chambellan i avoit placé à la mort du roy pour relever le comte St. Germain, et i fit retourner le gouverneur comte Ahlefeld, ancien ministre de la guerre, et moi qui fut nommé pour aller r'emplacer mr. de Diden de Fürstenstein comme envoyé extraordinaire à la cour de Berlin. . . Il arriva encor dans la meme et premiere année de ce regne que le roy chancha l'idée à mon égard, voulut que je reste dans la capitale pour être chef du commissariat des troupes de terres et choisit le colonel comte de Goertz pour aller à ma place à Berlin, et cela de son propre choix sans en conseiller avec le comte de Bernstorff ou avec un de ses autres ministres, il en arriva de depuis, que le comte Goertz ne vint non plus à Berlin et que moi, je ne reçut pas la place au commissariat.

der havde foraarsaget kongens omslag, nej, det var Gørtz, der havde fortrængt Holstein hos kongen selv, og det — man mærke — uden at Bernstorff engang var bleven underrettet derom, thi hvis det var sket o. s. v. Jeg kan ikke mene andet end, at hensigten hermed har været at drive en kile ind mellem Holstein og den øvrige kreds af Bernstorffs modstandere, utvivlsomt har en fortrolig samtale mellem Bernstorff og Holstein om den almindelige politiske situation ogsaa maattet berøre det, der dengang var forefaldet. Men selvom Holstein har accepteret forklaringen om Gørtz, har Bernstorff dog ikke helt naaet sit maal. 23. juni skriver han til Andreas Peter: Jeg har allerede haft to samtaler med Holstein, som jeg har været meget tilfreds med, men jeg bemærker med smerte, at han er lige ved at bukke under for kedsomheden og ubehagelighederne ved opholdet i Tønder, som jo ogsaa i virkeligheden er meget store¹. Disse ord lyder meget mærkeligt, eftersom Holstein plejede at udtrykke sin tilfredshed med amtmandsgerningen, men de skal sikkert ogsaa læses: Holstein er meget venlig, men desværre forstaar jeg af hans bemærkninger, at han ikke vil være uvillig til at indtræde i en ny Regering.

Gørtzforklaringen maatte tiltale Holstein, fordi den endelig befriede hele affæren for det skær af latterlighed og ubetydelighed, der var kastet over den derved, at dens afslutning fremstilledes som hidført ved en ringe hofintrige. Gørtzforklaringen gengav den dens politiske karakter. Og dertil, mener jeg, fører det nøjere kritiske studium af det 18. aarh.s brevstof os, at vi vel bør vogte os for at tro, at den tids alvorlige politiske modsætninger ikke skulde give sig meget tydelige udtryk deri. Vi bør ikke lade os skuffe af brevenes personligt holdte meddelelser og vendinger, vi bør forstaa, at f. e. de to Bernstorffer ikke anvender saa meget af deres kostbare tid paa alene eller blot fortrinsvis at fortælle hinanden dit og dat om venner og bekendte og disses personlige forhold. Nej, naar de — eller andre af datidens store politikere og brevskrivere — omtaler en person, ven eller fjende, og hans

¹ Bernst. Pap. I, 599.

forhold, saa er det, fordi denne person i det givne øjeblik har en vis politisk betydning, og fordi han og hans forhold ses fra et politisk synspunkt. Kun ved at gaa bag om brevenes personligt formede vendinger, ved at læse dem med øjeblikkets hele politiske situation som baggrund, vil vi kunne naa frem til ved deres hjælp at trække hovedlinierne af det 18. aarh.s politiske historie klarere op.

Dette kan ikke være min sag; jeg har kun søgt ved en mere kritisk behandling af kilderne til en enkelt episode at hæve denne op af de officiøse forklarings og hofsladderens væv og fremdrage dens sande politiske karakter. Men for at denne fuldt kan fremtræde, maa jeg dog til slut give et ganske skitse-mæssigt rids af den politiske sammenhæng, hvoraf denne episode var et led.

Den politiske modsætning mellem Bernstorff og det militære reformparti fandt sit samlede og skarpeste udtryk i den ganske modsatte holdning, de indtog overfor Preussen og dets konge. For de ændringer, reformpartiet ønskede at gennemføre i Danmarks indre styrelse, tog det netop Frederik 2.s styre i Preussen til Forbillede; i naturlig forbindelse hermed stod, at det ogsaa i udenrigspolitisk henseende ønskede en tilnærmelse til Preussen i stedet for den trods al formel forsigtighed afgjort fjendtlige politik overfor dette land og dets konge, som Bernstorff førte og altid havde ført, en politik, der havde dybtliggende aarsager i hans hele synsmaade og aandsform. Bernstorffs modstandere maatte derfor gaa ud fra, at paa dette punkt vilde han ikke være villig til at foretage nogen alvorlig kursændring; ja, de maatte vide, at i virkeligheden var Bernstorff ikke engang i stand til at ændre kurs, selv om han skulde blive villig dertil, fordi Frederik 2. kun altfor vel kendte hans standpunkt i denne henseende og derfor oprigtigt gengældte hans antipati. Selv under „enevælden“ maatte i et tilfælde som dette en minister vokse saaledes sammen med sin egen politik, at han ikke pludelig kunde slaa om og med held gennemføre en „nyorientering“.

Tanken om nødvendigheden af et udenrigsministerskifte kom derfor naturligvis frem indenfor den Gählerske kreds.

Allerede 1765 29. oktbr. skriver Holstein til Gähler: man taler meget siger De om Asseburg og Diede og begges udmærkede begavelse; maaske er de virkelig ogsaa i besiddelse deraf. Jeg kender dem begge godt, og jeg foretrækker absolut den første, naar der er tale om vigtige sager, omendskønt jeg nok kunde ønske ham lidt mere beslutsomhed. Men hver har sin tid, hvor han er paa moden, nu er det maaske deres tid; den vil svinde og maaske komme tilbage igen eller ikke komme tilbage igen; saaledes er det gaaet med mange andre¹. Denne bemærkning kaster et skarpt lys: den viser os, at Gähler paa udkig efter en udenrigsminister allerede da var standset ved Asseburg og Diede som mulige afløsere af Bernstorff, at Holstein fuldstændig forstaar, hvad det gælder, men endnu er overbevist om Bernstorffs urokkelighed.

St. Germain's fald 29. jan. 1766 bevirkede, at reformpartiet foreløbig maatte skrinlægge saa dristige planer. Trods denne triste begyndelse viste det sig imidlertid meget snart, at tronskiftet havde aabnet konsejllets modstandere store muligheder for at komme til magten. Hvor ung Kristian 7. end var, og hvor meget end den sindssygdom, der var i udvikling hos ham, svækkede hans vilje og hele karakter, var han dog i de første par aar af sin regeringstid i stand til med megen haardnakkethed at forfølge et bestemt politisk formaal: det gamle conseil skulde fjernes, hele regeringssystemet skulde lægges om i den af reformpartiet ønskede retning, ledelsen saavel af det indenrigspolitiske som ganske særlig af det udenrigspolitiske styre skulde overdrages til andre mænd med andre anskuelser. Alle, der vilde og kunde hjælpe ham til at gennemføre denne politiske plan, kom i kongens gunst og naade: enkedronning Sofie Magdalene, den preussiske gesandt Borcke, Danne-

¹ R. A. Inkv. pap. 1765 29/10: ou proue dite vous les talents d'Assebourg et de Diden, l'un et l'autre, peut être en ont-ils; je les conois beaucoup et je præfere surtout l'esprit du premier pour les affaires de consequence quoique je lui souhaiteray un peu plus de resolution. Chaqu'un a son temps pour être à la mode, c'est peut être le leur, il se passera et reviendra ou ne reviendra plus comme celle de bien d'autres.

skjold-Samsøe og fremfor alle prins Carl af Hessen, thi i denne sin fem aar ældre fætter, ven og svoger har den unge konge i sommeren 1766 sikkert ment endelig at have fundet den fortrolige og paalidelige støtte, han saa haardt trængte til. Der er noget patetisk ved denne Kristian 7.s fasthed i et forsæt, om hvis nytte for land og folk han i sine unge aar og i sin svaghed er blevet saa overbevist; selve den fare, der lurder i hans syge sind, synes at drive ham frem til at faa det fuldbyrdet, medens det endnu er tid; og hans tid er saa knap, at han ikke har stunder til at opholde sig ved dem, der svigter, og som han derfor maa lade tilbage paa vejen mod sit maal.

Moltkes fald 16. juli 1766 indledede kongens kampagne mod konseillet; 1. aug. fik den gamle Danneskjold-Samsøe i sin egenskab af Bernstorffs fjende Moltkes plads. Yderligere svækkedes Bernstorff derved, at ogsaa Reventlow indsaa nødvendigheden af en kursændring efter tronskiftet. Da derfor Diede 7. aug. endelig fik sig bestemt til at modtage posten i London, var Bernstorff ikke mere i den stilling, at han med vanlig frihed og egenmægtighed kunde udpege hans efterfølger. Det var tværtimod et for hans modstandere, først og fremmest kongen, højst kærkomment tilfælde, at posten i Berlin netop nu blev ledig. Ved nybesættelsen deraf kunde den nye preusservenlige kurs indledes; Bernstorff maatte ikke faa lov at besætte den med en mand af sin antipreussiske skole, i denne henseende var Holstein jo ligefrem et fund. Men til den nye kurs' virkelige gennemførelse krævedes tillige en anden udenrigsminister; en mand, der paa en gang var egnet til at personificere den og samtidig i stand til at overtage den nærforestaaende afgørende forhandling om mageskiftet. En saadan mand havde man ogsaa; det var den danske gesandt i Petrograd, Asseburg.

Det er let at se, at alle retningslinier i den øjeblikkelige politiske situation i København i aug. 1766 maatte føre mod ham. Hans første hverv i dansk tjeneste havde været 1754 at vinde Katarina 2.s moder for mageskiftetanken, som dansk gesandt i Stockholm 1755—1760 var han kom-

men i meget fortroligt venskabsforhold til Panin, der dengang var russisk gesandt dær, men som 1762 blev Katarinas mægtige udenrigsminister. Det var vistnok alene dette venskabsforhold til Panin, Asseburg kunde takke for, at han 16. febr. 1765 udnævntes til dansk gesandt i Petrograd¹, fra da af laa tyngdepunktet i de dansk-russiske forhandlinger ganske afgjort i Petrograd, og det var Asseburgs store indflydelse paa Panin og disse to mænds fortrolige forhandlinger², der dannede grundlaget for den afsluttende forhandling i København, som imidlertid først aabnedes 30. decbr. 1766. Det er da klart, at en ombytning af Bernstorff med Asseburg i aug. 1766 saa langt fra vilde bringe mageskiftetraktraten i fare, at dette udenrigsministerskifte vel endog maatte formodes at ville lette den afsluttende forhandling. Fremdeles var Asseburgs preusservenlighed længst bekendt. Hans personlige sympati for Preussen var en naturlig følge af, at han selv var preussisk undersaat og søn af en preussisk kammerherre³; at hans politiske opfattelse stemte overens hermed, havde han tilstrækkelig lagt for dagen ved syvaarskrigens udbrud, da han aabent tilraadede, at Danmark skulde slutte sig til Preussen⁴. I hvor forsigtige vendinger den diplomat, der har fortalt hans „denkwürdigkeiten“, end overalt bevæger sig, kan man dog skimte, at Asseburg i Stockholm har sympatiseret med huerne; i alt fald var hans kritik af hattepartiet saa skarp, at den franske regering i slutn. af 1759 forlangte hans tilbagekaldelse, som da ogsaa fulgte i apr. 1760, motiveret ved sygdom. Af enkelte træk ser man, at Asseburg har haft nære forbindelser med Preussen og dets konge, som han har truffet allerede 1752; den preussiske gesandt i Petrograd er hans og Panins nære ven, og meget karakteristisk er det, at Asseburg, da han endelig i febr. 1768 er blevet afskediget som dansk gesandt i Rusland, paa tilbagerejsen derfra i apr. faar en højst fortrolig

¹ Denkw. 114.

² Vedel Bernstorff 285, 291 (cit. Vedel).

³ Denkw. 33, 256.

⁴ Vedel 51.

audiens hos Frederik 2, om hvilken han meddeler saa meget, at samtalen bl. a. har drejet sig ogsaa om det danske hof, og at kongen derunder har omtalt det mærkelige i, at der ved dette hof havde fundet nybesættelser af alle de højeste embedsstillinger sted alene med undtagelse af Bernstorffs. Det er jo ogsaa et vigtigt træk, som Vedel gør opmærksom paa, at Asseburg tydelig nok var Borckes kandidat til udenrigsministerstillingen¹.

Endelig stod Asseburg lige fra sin første ungdom i det aller næreste og fortroligste forhold til den landgrevelig hessiske familie. Prins Carls moder, landgrevinde Marie, f. 1723, ligesom Frederik 5.s dronning Louise en datter af Georg 2. af England, daterer selv sit venskab for Asseburg tilbage til aaret 1744, da han som 23aarig hofjunker kom til det landgrevelige hof²; trods vanlig forsigtighed giver hans biograf os, ogsaa gennem meget karakteristiske brevcitater, holdepunkter nok til, at vi tør formene, at hun har været kvinden i Asseburgs liv, og at hans nære forhold til hende ogsaa har haft den største betydning for hans diplomatiske karriere³ — vi er jo i det 18. aarh. Det har ogsaa været muligt for ham at yde hende og hendes sønner virkelig støtte, da hendes skilsmisse 1754 havde gjort hendes stilling vanskelig; han har medvirket til sønnernes anbringelse i København 1756, og særlig har han haft del i prins Carls giftermaal med prinsesse Louise, thi 9. septbr. 1766 skriver prinsen til ham: De har Deres del i min nuværende lykke; det er Dem, som først har indgivet mig tanken om at ægte min kære hustru, som vil give mine dage deres lykke. Omendskønt ingen anden end kongen selv har begunstiget denne sag, og det alene er ved hans vilje, at den har kunnet lykkes, vil jeg dog aldrig glemme, at det er Dem, min kære ven, som har bidraget dertil ved Deres gode ønsker³.

I de ord afspejler sig de følelser, der har besjælet prins Carl i sommeren 1766: en stærk taknemlighed overfor

¹ Denkw. 176—77. Vedel 294, anm. 1, efter H. T. 4. R. III, 105, anm. 2.

² Denkw. 197, 348—49, 371, 384—88.

³ Denkw. 364—65.

Asseburg, der havde givet ham den gode ide, en ubegrænset overfor kongen, der havde hjulpet ham til dens gennemførelse — og en tilsvarende bitterhed imod konseillet, der havde modsat sig hans ønsker. Allerede herved var hans politiske holdning bestemt; han var lige til 30. aug. 1766 en afgjort modstander af konseillet og havde da ogsaa taget virksom del i hidførelsen af Moltkes fald¹. Bag ham stod en mand, der æggede hans ærgerrighed og drev ham frem: general Huth, der ønskede at blive lederen af det danske militærvæsen.

Nu maa vi ved vurderingen af den politiske situation omkring 1. septbr. 1766 ikke, som Holm gør det, undlade at lægge tilbørlig og fuld vægt paa den kendsgerning, at da traf kongen afgørende beslutning om Bernstorffs afskedigelse, ja, selve ordren til ham derom var allerede udfærdiget. Herfor har vi ikke blot Reverdils ord, men Danneskjolds brev til kongen af 5. septbr. og A. P. Bernstorffs breve til sin fader fra disse dage² er aldeles afgørende beviser herfor. Paa kongens spørgsmaal havde Danneskjold aabent svaret: at jeg saa længe jeg er dansk patriot og tro tjener af Eders Majestæt ej kan tilraade at conservere en mand, der har været fædrelandet til den største fordærvelse. Ogsaa Reventlow sluttede sig til tanken om Bernstorffs afskedigelse; Reverdil beretter, at man overvejede den mulighed at overdrage ham udenrigsministerportefeullen ad interim, og A. P. Bernstorff, at han endogsaa efter Johan Hartvigs svar af 22. septbr. paa Danneskjolds anklager vedblev at støtte denne³. I konseillet havde Bernstorff da kun Thott, hvis han under

¹ *Mémoires de mon temps* 33 (cit. Mem.).

² Reverdil: *Struensee og det danske Hof 1760—1772*, overs. Læssøe-Müller 24 (cit. Reverdil). *D. Mag.* 3. R. III, 53—54. *Bernst. Pap.* I, 350—51. Det er iøvrigt netop af disse A. P. Bernstorffs breve klart, at hans onkel ikke har vist ham nogen særlig grad af fortrolighed, men tværtimod fra dag til dag har beroliget ham ved at give ham den bedst mulige forklaring af begivenhederne. A. P. B. er derfor ikke særlig godt underrettet, og maa ⁹/₁₀ rette sin for gunstige fremstilling af ⁹/₁₀.

³ Reverdil 30. *Bernst. Pap.* I, 351—54, 356.

saadanne omstændigheder var til at stole paa; og udenfor konseillet var der hans bitreste fjender: Borcke og det militære reformparti. Dær vidste man meget godt, at der var latent ministerkrise; allerede i august havde Gähler hørt, at der var tale om Bernstorffs gamle rival grev Lynar som hans afløser; Holstein raadede ham dog til ikke at tro derpaa¹, hvad enten han som sædvanlig var pessimist eller han maaske var bedre underrettet om personspørgsmaalet og vidste, at det i virkeligheden var Asseburg, man tænkte paa.

At nu ogsaa prins Carl i august har hørt til dem, der ønskede Bernstorff fjernet og erstattet med Asseburg, derom kan der næppe være tvivl. Som det fremgaar af Bernstorffs bemærkning til Reverdil om, at det forbavsede ham at se prinsen af Hessen, hvem han havde saa megen grund til at stole paa (!), i forbund med hans vigtigste fjender, var Bernstorff da i de første dage af septbr. heller ikke i tvivl om, hvor prins Carl stod. Og naar denne i sine memoirer fortæller, at han i sommeren 1766 var meget lieret med Borcke, at han skaffede ham og Gørtz audienser hos kongen, at det var Danneskjold, der fik ham sat ind i konseillet, at denne havde meddelt ham, at Bernstorff skulde sendes som statholder til Oldenburg og endelig at Huth havde arbejdet med paa Bernstorffs fald² — viser disse træk tydeligt nok, hvor nøje forbindelsen mellem prinsen og Bernstorffs modstandere dengang var. Jeg kan da ikke heroverfor tillægge det nogen vægt, at prins Carl i disse memoirer, som han nedskrev netop halvtredsindstyve aar efter begivenhederne, fortier og tilslører sin del deri og derfor ikke angiver sin daværende politiske stilling rigtigt. Dette forhold finder sin naturlige forklaring i det mellemliggende mangeaarige venskab mellem ham og Bernstorfferne; det gør det ukært for ham at mindes, at han dengang havde hørt til Bernstorffs modstandere og bringer ham til at skyde denne kendsgerning til side for fremhævelsen af, at han dog i sidste øjeblik, 4. septbr., med

¹ R. A. Inkv. pa p. 1700.

² Mem. 31, 35, 36.

Reverdil som mellemmand mellem sig og Bernstorff, bestemte sig for ved denne lejlighed at modvirke Bernstorffs fald.

Den troskyldige og højst upolitiske Reverdil beretter om den samtale mellem prinsen og Bernstorff, som han tilvejebragte, at „det kom til en kort forklaring, som rørte os alle tre, og paa et øjeblik var tilliden genoprettet i kraft af en frimodighed, der overvandt alt¹. Helt saa hurtigt gaar det nu ikke i politik — og kun en nøje iagttagelse af, hvad der da og senere skete, kan belære os om, hvad det politiske forlig, som Bernstorff fik prinsen overtalt til, i virkeligheden gik ud paa. Naturligvis maatte Bernstorff som den svagere part gøre store indrømmelser. Han maatte samtykke i, at prinsen efter Danneskjolds ønske blev medlem af konseillet; selvom han gav sin bekymrede brodersøn den forklaring, at prinsen i konseilet skulde danne en modvægt mod de allierede Danneskjold og Reventlow, har dette næppe været ham saa behageligt, som han har givet det udseende af²; der var en vis fare for, at „modvægten“ kunde blive til overvægt paa den forkerte side. Vigtigere var det dog, at han maatte opgive enhver modstand mod kongens beslutning af 30. aug. om, at prinsen og Huth skulde rykke ind i generalkrigsdirektoriet. For at opnaa dette havde Huth sluttet sig til Bernstorffs modstandere, men dermed havde altid været forbundet den fare, at St. Germain og hans folk maaske snappede det bort, inden prinsen og Huth havde faaet sat sig fast. Det foreløbige forlig med Bernstorff gav dem tid hertil, og det var sikkert denne store indrømmelse, der vandt Huth og prinsen for kompromiset.

Til gengæld opnaaede Bernstorff det meget vigtige, at prins Carl og Reverdil bragte „forskrækkelsestekniken“ i anvendelse paa kongen ved begge at forlange deres afsked i tilfælde af Bernstorffs fald, og derved bevægede kongen til at forandre sin beslutning; 5. septbr. maatte Danne-

¹ Reverdil 25.

² Bernst. Pap. I, 352.

skjold tilbagesende kongen afskedigelsesordren¹. Men betød dette, som prins Carl i sine memoirer vil lade os forstaa, at dermed havde han ganske sluttet sig til Bernstorff og for stedse opgivet enhver tanke om at faa ham fjernet? Nej ingenlunde; et saa pludseligt og absolut frafald er i sig selv usandsynligt, og prinsens handlinger i de følgende dage taler afgjort derimod. Prinsen har sikkert ikke opgivet tanken om at faa Bernstorff ombyttet med Asseburg; en forholdsregel, der jo kun kunde tjene til at styrke hans egen politiske stilling. I det hele taget har prinsen, beruset af det vidunderlige held, der havde fulgt ham, i de dage troet sig kaldet til at være den, der under den skarpe partimodsætning skulde faa en afgørende og bestemmende indflydelse paa dansk politik. Den tanke, han i sine memoirer tillægger Danneskjold om, at han i konseillet skulde være ligevægten mellem denne og Bernstorff², er vistnok kun det blege minde om de ærgerrige tanker, han dengang har næret om, at han og de mænd, han efterhaanden kunde samle om sig, kunde tiltage sig magten med udelukkelse saavel af det gamle konseils mænd, Bernstorff indbefattet, som af hans og Huths rivaler paa det militære omraade: St. Germain og hans reformparti. Disse tanker hvilede paa en urimelig overvurdering hos prins Carl af hans egen politiske betydning, og det viste sig meget hurtigt, at de aldeles ikke lod sig virkeliggøre. Kun i dem kan vi dog finde forklaringen af de skridt, som prinsen i de nærmest følgende dage foretog til løsning af den fortsatte, men nu atter latente udenrigsministerkrise.

Saaledes bliver valget af Holstein til gesandt i Berlin herudfra fuldt forstaaeligt; Holstein maatte fra prinsens synspunkt yderligere anbefale sig derved, at han ikke saa afgjort havde taget parti, at han ikke skulde kunne vindes for prinsens eget parti. Vanskeligere var det blevet at bane vej for udenrigsministerskiftet, og herom vidner det brev, som prins Carl allerede 9. septbr. skrev til Asseburg.

¹ Reverdil 30. Mem. 34—36. D. Mag. 3. R. III, 53—54.

² Mem. 36: pour tenir une espèce d'équivalent entre lui et m. de Bernstorff, contre lequel il s'était déclaré.

Ovenfor har jeg allerede anført et citat heraf; i det følgende forsikrer prinsen Asseburg om, at kongens tilfredshed med hans tjeneste er saa stor, at han har besluttet at knytte ham nærmere til sin person ved at optage ham i sit konseil „ved første vakance“. Men den videre fortsættelse lyder: „De vil da indtræde i et kollegium, hvor De kan være overbevist om at forefinde to af Deres bedste venner, nemlig hr. Bernstorff og mig, thi kongen har lige udnævnt mig til medlem deraf“¹.

Dette brev har prins Carl imidlertid maattet sende Asseburg ad regelmæssig vej, d. v. s. gennem udenrigsministeren, der er gjort bekendt med dets indhold og selv ledsager det med en følgeskrivelse. Vi kan heraf slutte, at det politiske forlig har indeholdt ogsaa den i sig selv højest rimelige bestemmelse, at prinsen ikke maatte foretage noget politisk skridt uden Bernstorffs vidende. Vi maa da vurdere prinsens brev ud fra denne forudsætning. Bernstorff har altsaa ment at kunne og maatte gaa med til, at prins Carl tilbød Asseburg en plads i konseillet; at det var meningen, at Asseburgs indtræden deri skulde ske meget snart, fremgaar tydeligt saavel af Bernstorffs følgeskrivelse som af Asseburgs svar. Nu tilføjer prinsen ganske vist „ved første vakance“, men eftersom antallet af konseillets medlemmer alene afhang af kongens forgoetbefindende og ikke var fast, kan disse ord jo heller ikke betyde, at der skulde afventes en foreliggende vakance, for at Asseburg kunde optages. De kan da kun forstaas saaledes, at prinsen vil gøre Asseburg opmærksom paa, at en virkelig vakance maa anses for nærforstaaende, hvis han modtager tilbudet. Men hvilken anden vakance kunde der da være tale om end pladsledighed efter udenrigsministeren? Hvilken anden af konseillets medlemmer skulde den med danske forhold saa ganske ukendte Asseburg kunde tænkes at remplacere? Og hvilken anden fornuftig mening kunde der overhovedet forbindes med den forholdsregel at kalde Asseburg bort

¹ Denkw. 47, herefter Bernst. Pap. II, 17—18. Asseburgs svarbrev, der fuldstændig er aftrykt Denkw. 48, kun i udtog i Bernst. Pap. II, 19—20, viser, at det tidligere anførte citat har staaet i samme brev.

fra den post, han som Panins fortrolige ven udfyldte bedst af alle daværende diplomater i dansk tjeneste, umiddelbart før den afgørende forhandling skulde tage sin begyndelse, end den, at man ønskede, at netop han som dansk udenrigsminister skulde føre disse endelige forhandlinger, der efter aftalen skulde finde sted i København?

Tilbage staar da kun at forklare prinsens slutningsbemærkning, der unægtelig gør hans skrivelse noget uklar. Meddelelsen til Asseburg om, at han i konseillet vil forefinde prins Carl som sin kollega, skal naturligvis kun tjene til at tilskynde ham til at sige ja ved at vise ham, hvilken fremragende politisk magtstilling hans kære unge ven nu indtager. Men meddelelsen om, at han ved sin indtræden ogsaa vil forefinde Bernstorff som kollega? Jeg vægrer mig ved at antage, at prins Carl kan have været saa enfoldig, at han mente med denne vending at kunne stikke Bernstorff selv blaar i øjnene. Heller ikke tror jeg, at ønskeligheden af at skjule det eventuelle forestaaende udenrigsministerskifte for ukaldede tredjemand er tilstrækkelig som forklaring. Tilbage bliver da som den sandsynligste forklaring, at under den foreliggende politiske situation, under den uafgjorte bitre strid med Danneskjold har Bernstorff med stor klogskab indset nødvendigheden af at faa gjort ende paa denne stadige truende legende om Asseburg som hans afløser. Det var efter alt, hvad der var gaaet forud, politisk nødvendigt, at der blev gjort Asseburg et officielt tilbud; prins Carl ønskede det, alle Bernstorffs modstandere saa løsningen deri. Han gik da med til, at et saadant tilbud blev gjort Asseburg, men hvad han betingede sig og fik sat igennem, var, at dette tilbud ikke skulde ud paa en øjeblikkelig overtagelse af udenrigsministerportefeullen, men foreløbig paa en plads i konseillet, indtil Asseburg af Bernstorff var sat tilstrækkelig ind i denne store og vanskelige mageskifteforhandling; naar det var sket, skulde Bernstorff gerne vige pladsen, „hvor ondt det end vilde gøre ham at forlade sin stilling, før han havde høstet den eneste frugt, han ventede af tyve aars

arbejde¹. Dette indrømmede prins Carl ham — men dermed havde Bernstorff allerede halvt vundet sit fine og dristige spil. I den følgeskrivelse, hvormed han 13. septbr. videresendte prinsens brev til Asseburg, siger han: „Jeg fremsender vedlagte til Dem med al den hjertelige tillid, som min udmærkede højagtelse og det varmeste venskab indgyder mig. Giv ikke dem afslag, som kender Dem, ønsker Dem og holder af Dem. Hvis det er muligt, saa tilstaa os, hvad vi beder om. Man vil arrangere alt saaledes, som det behager Dem bedst eller mishager Dem mindst; men vil De endelig være ubønhørlig, saa sig os det ikke. Bestem Dem ikke afgjort for et nej, selvom De skulde føle Dem tilbøjelig dertil; søg forklaringer med os, før De forkaster os“².

Kan man tænke sig en efter ordenes glatte overflade mere indtrængende opfordring? Og dog, hvad staar der i dette brev? Der staar, som jeg læser det: misbrug ikke den tillid, jeg her maa vise Dem; dette tilbud kommer ikke fra mig; jeg gaar ud fra, at De svarer nej, men gør mig den tjeneste at trække tiden ud saa længe som muligt, inden det kommer til at staa de andre klart.

Naturligvis maatte Asseburg svare nej til et tilbud, der var saa ganske forskelligt fra, hvad han kunde og maatte vente; det var ikke fristende at blive draget ind i en aaben kamp med Bernstorff i selve konseillet uden mindste sikkerhed for dens udfald, thi Asseburg har sikkert ikke overvurderet prins Carls politiske magtstilling. Saavel til prins Carl som til Bernstorff skriver han da hurtigt sit afslag, allerede 10. oktbr., altsaa uden at følge Bernstorffs henstilling, maaske af en let forstaaelig irritation, maaske af beregning, snarest dog af frygt for, hvilke umiddelbare følger

¹ Reverdil 25. Sammenlign hermed A. P. Bernstorffs meget karakteristiske ytring i brevet til faderen af 9/9: j'ai vu bien clairement dans cette occasion, comme dans bien d'autres, que mon oncle ne quittera qu'à la dernière extrémité ... je ne craindrais jamais une pas précipité de sa part, mais bien qu'il tarderoit trop longtemps à quitter Bernst. Pap. I, 352.

² Bernst. Pap. II, 17—18 efter Denkw. 47—48.

dette tilbud kan drage efter sig fra Bernstorffs side. Thi hele brevet til Bernstorff er en række forsikringer om, at Asseburg meget gerne, ja allerhelst med det samme, vil trække sig tilbage til privatlivet, omend han dog nok vil blive paa sin post, indtil han har fuldført sit hverv — i hvor fine vendinger det end udtrykkes, kan jeg deri ikke se andet end den samme tankegang som Danneskjold udtrykker i de ligefremme ord: „Dette der vill flyde deraf er følgende. Han (Bernstorff) veed, hvad nu er skeed ... han vill inden et aars tiid lykkes at drive mig fra eders Majestæt“. Asseburg vil forebygge dette ved straks at stille sin post til Bernstorffs disposition; men om selve tilbudet siger han: „jeg kan aldrig beslutte mig til at tage den plads, som prins Carl taler til mig om. Jeg forstaar at adlyde Dem, min herre, men jeg vil aldrig vove at anbringe mig ved siden af Dem“¹. Denne sætning er efter min formening et nyt eksempel paa den aabenhed, hvormed datidens fine stilist kan sige brevmotageren sin sande mening paa en for den tillældige læser uigennemsigtig maade. Thi denne vending er naturligvis ikke et udtryk af lav og ligegyldig smiger, den siger det ganske rigtige: jeg kan være gesandt — eller jeg kan være minister, men jeg vil ikke indlade mig paa at sidde i konseillet sammen med Dem. Paa ganske samme maade taler Asseburg i brevet til prins Carl om tilbudet som „en udmærkelse, der overgaar min forventning“, hvad sikkert vil sige: der gaar ud paa noget ganske andet, end jeg ventede.

Asseburgs nej gjorde ende paa prins Carls forsøg paa at spille en selvstændig politisk rolle; fra nu af saa han ingen anden mulighed for at holde sig og Huth oppe mod St. Germain end den ganske at blive Bernstorffs partigænger. Herved svækkede han yderligere sin stilling, fordi han som alle, der havde vist sig svigtende eller ubrugelige i kampen mod konseillet, mistede sin indflydelse hos kongen; og dette drev ham kun yderligere bort fra hans hidtidige venner Danneskjold og Reventlow og ganske i armene paa Bernstorff. Allerede 9. novbr. kan Gregers

¹ Bernst. Pap. II, 18—20 efter Denkw. 48—51.

Juel skrive til Schack: prinsen af Hessen mister dag for dag mere og mere kongens tillid og venskab; man — det vil naturligvis sige kongen — siger ham op i hans aabne øjne, at han kun er et redskab for dem, hvis planer han blindt antager sig — nemlig Bernstorff — og at han er ude af stand til at danne sig en selvstændig mening om nogen sag¹. Disse kongens haarde ord retfærdiggøres jo fuldkomment ved det forsøg, vi ovenfor har set prinsen foretage netop midt i november paa at faa Holstein lokket til at opgive den gesandtpost i Berlin, som han selv havde foreslaaet ham til.

Nu kunde det jo synes, at med Asseburgs afslag maatte ogsaa Holsteins udnævnelse af sig selv bortfalde, og denne tankegang har vel ogsaa været baggrunden for prinsens aktion. Men det vilde være at tillægge prinsens tilfældige og uforstandige indgriben i den politiske udvikling en altfor stor betydning. Tanken om Asseburg som udenrigsminister stod og faldt ikke med prins Carl, og den bortfaldt ikke med Asseburgs selvfølgelige afslag paa tilbudet i den uantagelige form, prinsen havde givet det. Den kunde naarsomhelst igen blive en realitet; der stod meget stærke kræfter bag den, ikke blot i den danske politiske verden, men ogsaa i udlandet; vel allerede i december, maaske før, havde den engelske regering gjort sig til talsmand herfor, og efter mit skøn har den fra først af haft selve den russiske regerings, d. v. s. Panins støtte. En nøjere dokumentation for dette mit skøn vilde dog her føre for vidt, ligesom ogsaa en nøjere indgaaen paa den af denne situation fremkaldte højst interessante brevveksling mellem Bernstorff og Asseburg i de første par maaneder af 1767². Jeg skal her blot anføre et par momenter deraf. Højst karakteristisk er Bernstorffs brev af 23. decbr. 1766: „jeg forstaar, at De maa være overrasket over, hvor lidet vi i lang tid har omtalt det, der dannede emnet for vore breve af 13. septbr. Mange gange har jeg bebrejdet mig min tavshed, som jeg ikke kan retfærdiggøre, men som jeg ikke

¹ D. Mag. 5. R. III, 11.

² Denkw. 392—400.

har været i stand til at bryde. Jeg gør det imidlertid nu, jeg bør ikke længere skjule for Dem, at vore planer er stadig de samme, men vi har ikke de samme midler. Sindelaget hos den, som skrev til Dem samtidig med mig, har ikke skiftet, men hans forhold har forandret sig, og det, som syntes ham let den 13. septbr., har ikke været det kort tid efter“. 13. jan. 1767 følte Bernstorff pludselig nødvendigheden af en endnu større aabenhjertighed og motiverer den med en paalideligere kurer; han beretter om den vanskelige politiske stilling og fortsætter: „alt dette har imidlertid kun til en vis grad virkninger med hensyn til udenrigspolitikken og langt mindre med hensyn til Dem. Ingen søger at skade Dem, almindelig afholdt og agtet som De er, og man hører paa Deres venner, naar de taler om Dem“. Bernstorff er da øjensynligt atter ængstelig ved tanken om Asseburgs kandidatur; og paany søger han at holde ham hen og tilfredsstille ham ved dette tilbud om en plads i konseillet ved siden af ham selv, som Asseburg allerede engang har afslaaet: „tænk Dem den tilfredsstillelse, jeg vil føle, ved at vedblive at virke i den plads, hvor jeg er, i det mest intime samarbejde med den mand, som jeg elsker og agter højest i verden og hvis hjerte jeg mest stoler paa“. Overfor saadanne avancer fra den kant bevarede Asseburg naturligvis sin meget kølige holdning; hans eneste svar var stadig gentagne tilbud om at trække sig tilbage.

I denne stadig levende tanke om dog ved lejlighed at faa Asseburg til udenrigsminister, maa vi da se den politiske aarsag til, at det saa længe lykkedes Holstein at holde sig oppe trods alle snigløb. I de første dage af december er Bernstorffs stilling atter meget kritisk; 2. decbr. skriver A. P. Bernstorff til sin fader: „min onkel er mindre tilfreds end nogensinde . . . forholdene udvikler sig ikke paa en maade, som kan berolige ham, og saa længe han stadig maa nære mistillid til Reventlow, som virkelig giver ham god grund dertil, vil han ikke kunne blive hverken tilfreds eller rolig“. 6. decbr. skriver Gregers Juel til Schack: „Bernstorff staar i øjeblikket bedre hos kongen;

hvis han var blevet afskediget, tror jeg, at hr. Asseburg vilde have faaet hans plads." Og samme dag skriver Holstein til Gähler — i fortsættelse af et allerede ovenfor anført citat — „jeg vil kun Berlin og jeg har mine grunde derfor, jeg vil ogsaa en dag kunne ønske Petersborg, saadan som det gaar, hvad enten kongen af Preussen lever eller dør, og jeg vil ogsaa i det tilfælde have mine grunde derfor“¹. Med disse ord vil Holstein tydelig nok gøre Gähler opmærksom paa, at gesandtposten i Petrograd rimeligvis snart vil blive ledig; i første halvdel af december har da løsningen Asseburg—Holstein faaet en fornyet aktualitet, hvis resultat dog kun blev gennemtrumfningen af Holsteins udnævnelse af 15. decbr.

Thi allerede da havde den politiske udvikling ført videre til venstre, om man saa kan sige. Holsteins højt dunkle ord om kongen af Preussen hentyder utvivlsomt til den preussiske gesandt Borckes stigende indflydelse, som han dog ikke mener kan skade ham selv. Men heri tog han forsaavidt fejl, som han ikke regnede med Reventlows indgriben. Rewentlow har sikkert ment, at paa denne maade, med disse stadige kriser, der alene fremkaldtes ved, at Bernstorff under ingen omstændigheder vilde vige, kunde det ikke blive ved at gaa; det vilde sandsynligvis ende med, at hele det gamle conseil, han selv indbefattet, en skønne dag fejedes væk. Derfor tager han, der dog hidtil havde forholdt sig mere passiv, nu affære som leder af en politik, der vel repræsenterer et mellemstandpunkt, men som dog søger langt nærmere tilknytning i alt fald til St. Germain's kreds. Det første skridt var at rydde op efter prins Carl, derfor først at faa Holstein fjernet. Det lykkedes jo ogsaa og her kunde Bernstorff kun glæde sig over Reventlows optræden. Bernstorff stod øjensynligt i den formening, at han dermed kunde generhverve fri raadighed over besættelsen af Berlinerposten, eftersom han endog op-

¹ Bernst. Pap. I, 359. D. Mag. 5 R. III, 14. R. A. Inkv. pap. 1766 6/12: je ne veux que Berlin et j'ay mes raisons pour cela; je pouray vouloir un jour Petersborg selon que cela vient si le roi de P. se meurt ou vit et j'auray encor mes raisons. Sammenlign hertil Gregers Juels betegnelse mr. de P. (Prusse) for Borcke D. Mag. 5 R. III, 16.

naaede et løfte af kongen om, at den skulde staa ubesat i seks maaneder, et løfte, som han skyndte sig at slaa fast ved 30. decbr. at tillægge Osten en gageforhøjelse paa 2000 dlr. af de penge, som finanserne tjente ved vakancen¹.

Men Bernstorff tog fejl, hvis han mente herved og ved mageskifteforhandlingernes samtidige begyndelse at have endelig sikret sig mod nye anslag. Thi ogsaa udenfor rammen af Reventlows politiske plan laa tanken om, at Bernstorffs fjernelse sikkert vilde vise sig at blive en nødvendighed; allerede omkring 1. marts 1767 var den nye politiske situation modnet til en krise, der aabenbarede sig i prins Carls endelige fald, St. Germain's tilbagevenden, udpegningen af Gørtz til gesandt i Berlin og Reventlows henvendelse gennem sin søstersøn Sperling til Diede om at overtage udenrigsministerportefeullen² — en krise, som det denne gang kun lykkedes Bernstorff at afværge ved hans ydmygende henvendelse til Filosofow og Saldern.

Som jeg hermed haaber at have godtgjort, giver et kritisk studium af selve kildematerialet os et ganske andet og rigtigere billede af den holsteinske episode end det hidtil, ogsaa af dr. Trier udkastede. Den var selvfølgelig ikke et løst spil af tilfældighed og letsindighed, men et vigtigt led af den store politiske udviklings faste konsekvens. Jeg nærer ingen tvivl om, at et saadant kritisk studium af materialet til det 18. aarh.s danske historie paa mangfoldige punkter vil føre til lignende resultater. Men det er netop ogsaa den videnskabelige forsknings pligt at tage dette forarbejde op fra grunden; historikeren kan ikke som journalisten nøjes med at godtage og videre udbrede de officielle døgnforklaringer, hvorunder ledende politikere søger at skjule deres partilidenskab og svaghed.

¹ Bernst. Pap. II, 402.

² Bernst. Pap. II, 197—201. D. Mag. 5 R. III, 16.